

AVRASYA BİR VAKFI
AVRASYA STRATEJİK ARAŞTIRMALAR MERKEZİ

ANKARA ÇALIŞMALARI

BAĞIMSIZLIK SONRASI ERMENİSTAN-RUSYA İLİŞKİLERİ

Hatem CABBARLI

Ankara / Mayıs 2004

BAĞIMSIZLIK SONRASI ERMENİSTAN-RUSYA İLİŞKİLERİ

Hatem CABBARLI*

I. Giriş

21 Aralık 1991’de Sovyetler Birliği’nin dağılmasıyla birlikte, yaklaşık 50 yıl devam eden Soğuk Savaş’ın bitmesi, Avrasya coğrafyasında büyük jeopolitik, askeri ve siyasi değişimlerin başlangıcı olmuştur. İki kutuplu sistemin çökmesi sonucunda Sovyetler Birliği coğrafyasında yeni bağımsız cumhuriyetler kurulmuş, dünyanın siyasi haritasında önemli değişiklikler yaşanmıştır. Bu değişiklikler sadece coğrafi alanla sınırlı kalmamış, eski Sovyetler Birliği mekanında etnik ve siyasal sorunların ortaya çıkmasına ve etnik zeminde silahlı çatışmaların başlamasına neden olmuştur. Bu sorunların en yoğun yaşandığı bölgelerden biri de Güney Kafkasya’dır. 1980’li yılların sonlarından itibaren bağımsızlık mücadelesine başlayan Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan 1990’da egemenliklerini, 1991’de ise bağımsızlıklarını ilan etmiştir.

Bu çalışmada bağımsızlık sonrası (23 Eylül 1991) Ermenistan-Rusya arasındaki ekonomik, siyasi ve askeri ilişkiler değerlendirilmiştir. Ermenistan’da 1980’li yılların sonlarından itibaren başlayan bağımsızlık mücadelesinde Ermeni milliyetçiliği, 1990’lı yılların başlarına kadar komünist ideoloji ve Rusya karşıtı görüşleri benimsemişse de, bu tarihten itibaren yeniden Rusya ile işbirliğine önem verilmiş ve Ermenistan, Rusya’nın Kafkasya’daki varlığını koruyan tek ülke haline gelmiştir. Ermenistan’ın bağımsızlığının ilanından günümüze kadar, bütün komşu devletlere karşı toprak iddiasında (Türkiye’nin doğu vilayetleri, Azerbaycan’ın Dağlık Karabağ bölgesi, Gürcistan’ın Cevaheti bölgesi, İran’ın kuzeyi ve Rusya’nın güneyi-Krasnodar bölgesi ‘Büyük Ermenistan’ olarak telakki edilmektedir) bulunması ve yayılcı politikası Rusya’nın bölgedeki siyasi, ekonomik ve askeri etkinliğinin devamına neden olmuştur. Zira, yayılcı politika izlemeyi hedefleyen Ermenistan, sadece Rusya’nın desteği ile bu politikasını yürütebilirdi. Nitekim 1990’lı yılların başlarından itibaren gelişen olaylar bu iddiayı doğrular niteliktedir.

Bağımsızlığın ilanından sonra ciddi ekonomik, siyasi ve sosyal sorunlarla karşılaşan Ermenistan, Rusya ile olan ilişkilerini daha da geliştirmeye çalışmıştır. Rusya Federasyonu da Kafkasya’da çıkarlarını savunan Ermenistan’ı ekonomik, siyasi ve askeri olarak desteklemiştir.

Azerbaycan ve Gürcistan, Rusya’nın askeri ve siyasi etki alanından kurtulmak için mücadeleye devam ederek, uluslararası siyasi ve ekonomik sisteme entegre olmaya çalışırken, Ermenistan tam karşıt bir politika izleyerek, bölgede Rusya’nın çıkarlarını savunmuştur.

Bu çalışmada 1990’lı yıllar sonrası Ermenistan-Rusya ilişkilerini değerlendirmeden önce, tarihi süreçte Ermeni-Rus ilişkisi hakkında bilgi verilmiş, Ermenistan jeopolitiğinde

---

* Araştırmacı, ASAM, Kafkasya Araştırmaları Masası.

Rusya'nın yeri ve önemi ele alınmış, özellikle Sovyetler Birliği'nin çözülmesinden sonra Güney Kafkasya'da etnik sorunlar ve bölgesel güvenliğin sağlanması için yapılan girişimler incelenmiştir. Rusların Kafkasya'yı işgali zamanı Ermenileri kullanması ve işbirliği yapması ve Rusya'nın Kafkasya politikasında Ermenilere verilen önem değerlendirilmiş, 19. yüzyılın sonu ve 20. Yüzyılın başlarında bölgede yaşanan siyasi gelişmeler incelenmiştir.

Bağımsızlık sürecinde Ermenistan-Rusya ilişkilerine değinildikten sonra, 1991-2003 yıllarında iktidarda bulunan devlet başkanları Levon Ter-Petrosyan (1991-1998) ve Robert Koçaryan¹ (1998) dönemi olarak ikiye ayrılmış, bu dönemlerde Ermenistan ve Rusya arasındaki siyasi, ekonomik ve askeri işbirliğine açıklık getirilmiştir. Rusya'nın 1993'ten itibaren uygulamaya koyduğu 'yakın çevre' politikasında Ermenistan'ın Rusya için arz ettiği önem vurgulanmıştır. Son olarak iki ülke arasındaki siyasi, ekonomik ve askeri ilişkileri incelenmiş, 1990'lı yılların başlarından itibaren Ermeni diasporasının örgütlenme sürecine açıklık getirilmiş, Rusya'nın sosyal-siyasi hayatında ki rolü araştırılmış ve Karabağ Savaşı'nda Rusya'nın Ermenistan'a verdiği siyasi, askeri ve ekonomik destek değerlendirilmiştir.

II. Tarihi Süreçte Ermeni-Rus İlişkileri

Ermenilerin Rusya ile ilişkilerini inceleyen Ermeni araştırmacılar, 10-11. yüzyıllardan başlayarak Ermenilerin Kiev Rusya'sına göç ettiklerini, özellikle 11. yüzyılın sonlarından itibaren Kiev Rusya'sı ve güney devletler arasında ticari ilişkilerin kurulmasında Ermeni tüccarların önemini vurgulamaktadırlar. Güneyde-İran ve Kafkasya'da yaşayan Ermeniler 13. yüzyılın başlarından itibaren Rusya'nın güney bölgeleri ile ticaret ilişkilerini kurmuş ve bu bölgeye yerleşmeye başlamışlardır. 13. yüzyılın ortalarından başlayarak güney bölgelerde özellikle, Lvov'da Ermeni mahalleleri kurulmaya başlamıştır. 13. yüzyılda Kırım'da yaşayan Ermenilerin birçoğu Rusya'nın güneyinde bulunan Yazloviç kasabasına yerleşmiştir. Ermeniler burada Aziz Bogorodiçi kilisesini, daha sonra Balagoveşenya Saat Kulesini ve Aziz Grigor Manastırını inşa etmiştir. Yazloveç Ermenilerine tanınan haklara göre, onlara toprak sahibi olmalarına, ev inşa etmelerine, zanaatkarlıkla uğraşmalarına izin verilmiştir. Onların yerel mahkemelerden bağımsız kendi mahkemeleri de olmuştur.

14. yüzyılda Kiev Ermeni cemaati Ukrayna'yı yöneten Letonya Prenslığı'nden ayrıcalık almış ve aynı yüzyılda Ermeniler Moskova'ya yerleşmeye başlamıştır. Ermeniler 14. yüzyılın ortalarında, Lvov'da kilise inşa etmek için izin almıştır. Rusya'da yaşayan Katoliklere böyle bir imkânın tanınmamasına rağmen, Ermeniler bu hakkı alabilmiştir. Askeri yükümlülük taşımayan Ermeniler ticarete olan yakınlıkları² nedeniyle yaşadıkları bölgelerin ticareti hayatında birtakım başarılar elde etmiştir. 14. yüzyıldan itibaren Moskova'nın siyasi açıdan önem kazanması ve merkezi Rus devletinin kurulması, Moskova'nın güneydeki

¹ Ermenistan'ın bağımsızlığı mücadelesinde Ermeni Ulusal Harekatı (Hayoç Hamazgayin Şarjum) lideri olan Levon Ter-Petrosyan 20 Mayıs 1990'da Ermenistan Yüksek Sovyet'ine yapılan seçimleri komünistlerin kazanmasına rağmen, Yüksek Sovyet Başkanlığı görevine getirilmiş, 16 Ekim 1991'de yapılan devlet başkanlığı seçimlerinde ise bağımsız Ermenistan Cumhuriyeti'nin ilk devlet başkanı olmuştur. 1996'da yapılan devlet başkanlığı seçimlerini de kazanan Petrosyan, 1998'de istifa etmeye mecbur olmuş, aynı yıl yapılan seçimleri Başbakanlık görevinde bulunan Robert Koçaryan kazanmıştır. 2003'te yapılan devlet başkanlığı seçimlerini de kazanan Koçaryan ikinci defa devlet başkanı seçilmiştir. Daha geniş bilgi için bkz: Hatem Cabbarlı, 'Ermenistan'da 19 Şubat 2003 Tarihli Cumhurbaşkanlığı Seçimleri: Koçaryan'la Devam mı?', **Stratejik Analiz**, Sayı: 30, Ekim 2002, ss. 25-27.

² Mesut H. Çaşın, 'Ermenistan Silahlı Kuvvetleri', **Avrasya Dosyası**, Cilt:II, Sayı:4, Sonbahar 1995-96, s. 54.

devletlerle yaptığı ticaretin gelişmesine imkân sağlamıştır. Ermeni tüccarlar Volga nehri boyunca Moskova'ya kadar giderek ticaret ilişkilerini devam etmiştir.

Moskova ticaretinde, sadece Kırım'dan gelen tüccarlar değil, aynı zamanda Kafi'dan (Feodosiya) gelen tüccarlar da etkili olmuştur. Bu tüccarlar arasında Kırım, Povolje, ve Kafkasyalı Ermeniler de olmuş ve onlar zamanla Moskova'ya yerleşmeye başlamıştır. 14. yüzyılın ortalarından başlayarak Moskova panayırılarında Ermeni tüccarların 'ticaret evleri' kurulmuştur.³

15. yüzyılın ortalarında Letonya Prensi 4. Kazimir'in Ermenilere tanıdığı ayrıcalık şartlarına göre kendi evlerinin olmasına, zanaat ve ticaretle uğraşmalarına imkan sağlanmıştır. Ermeni cemaatine iç yönetim hakkı tanınmış ve Ermenilerin kendi piskoposu ve mühürleri olmasına izin verilmiştir.⁴

16. yüzyılın ortalarında Volga nehri havzasının Rusların eline geçmesi, Rusların Hazar sahilleri ve Kafkasya'ya açılmaları, Hazar havzası, Orta Asya ve İran'la doğrudan temasta bulunmaları, bölgedeki siyasi güç dağılımını değiştirmiştir. Bunun bir sonucu olarak Rusya'nın güney ülkeleri ile ticaretinde büyük bir gelişme yaşanmıştır. 17. yüzyıl sonlarında kapitalist ekonominin geliştiği bir dönemde Rusya'da Ermenilerin ekonomik alanda ağırlıkları hissedilmeye başlanmıştır.

İran'ın dış ticaretini kontrol altında tutan Nor Cugi şehri Ermeni tüccarları, özellikle ipek ticaretini tekellerine almış, Asya ve Avrupa'da büyük bir pazara sahip olmuştur. Ancak Avrupa ekonomisinin, özellikle de İngiliz ekonomisinin gelişmesi üzerine Ermeni tüccarların Avrupa pazarlarındaki rekabet güçlerinin zayıf kalması onları Rusya'ya yöneltmiştir.

Ermeni tüccarlar Rusya'nın ekonomik hayatında yer edindikten sonra kendilerine bazı ayrıcalıklar almaya çalışmıştır. Cugi tüccarı Hoca Zakhar Sagradyan 1659'da elmas ve başka değerli hediyelerle Rusya'ya giderek Ermenilere sağlanacak kolaylıkların şartlarını görüşmüş ve 1667'de bu konuda bir anlaşma imzalanmıştır. Rusya'nın Ermenilere sağladığı kolaylık sonucunda Ermeni tüccarlara sadece beş kuruş vergi yükümlülüğü getirilmiştir.⁵

Rusya'nın Ermeni tüccarlara tanıdığı bu kolaylık, Kafkasya ve İran'da ticaretle uğraşan Ermenilerin Astrahan'a toplanmalarına ve ticaretin gelişmesine de yardımcı olmuştur.

Rusya'nın Kafkasya politikasındaki başlıca amacı, Osmanlı İmparatorluğu'na karşı Avrupa'dan müttefikler aramak, bu müttefiklerin arasına İran'ı da alabilmek ve Kafkasya'da Hristiyan halklar üzerinde daha etkili olarak onları kazanmak olmuştur. 1695'te 1. Petro, Safevi Şahına mektup yazarak ipek ticaretini kontrol eden Ermeni tüccarlara kolaylık sağlanmasını istemiştir. 22 Mart 1711 tarihli kararname ile Ermenilerin Rusya ile ticaret yapmalarına daha geniş imkânlar sağlamıştır. Ermeniler sınırda değil, Moskova'ya vardıkları zaman vergi ödüyorlardı. Bu imtiyazla ilk defa olarak sadece Ermenilere vergi ödmeden ülkeden mücevher çıkarma müsaadesi verilmiştir.⁶

³ Vardan Khaçaturyan, 'Stanovlenie Armyanskikh Koloniy v Rossii,' **Planeta Diaspori**, Moskova 2000, Sayı: 1-2, s. 80.

⁴ Daha geniş bilgi için bkz. Diaspora v Rossi v 11-18 v : www.armenianews.narod.ru.

⁵ Khaçaturyan, **Stanovlenie Armyanskikh Koloniy**..., s. 85.

⁶ Valeri Senderov, 'Armyane i Armeniya v Sudbah Rossii', Daha geniş bilgi için bkz. <http://www.armenia.ru/history/history.php3?page=sinderov>

Rusya, Ermenileri sadece ekonomik açıdan desteklemiyordu. Onlara her zaman bağımsızlıklarını elde etmelerinde ve devlet kurmalarında yardım edebileceklerini bildirmiştir. Ermeni meselesini Çar'la görüşen İsrail Ori'nin planına göre, Ermeni halkının bağımsızlığını kazanmasında Rusya'dan destek alınacak, Ermeni silahlı birlikleri oluşturulacaktı. Ori, 1. Petro'dan Astrahan'da bir Ermeni alayı kurmak için izin istemiştir. Petro, bu planı desteklediğini bildirirse de Hazar havzasına ve Kafkasya'da yerleşemedikleri için Ermenilere vaat ettikleri projeleri hayata geçirememiştir.

17 Eylül 1746 tarihli bir başka kararname ile Astrahan'da yaşayan ve ticaretle uğraşan Ermeniler bazı vergilerden muaf tutulmuştur. Onlardan sadece askeri vergi alınmıştır. Kararname gereğince yabancılara kendi mahkemelerini kurma yetkisi de verilmiştir. Bu ise yabancılara sadece kendi mahkemelerini oluşturmak değil, aynı zamanda iç yönetim hakkını veriyordu. Böylece, Astrahan'da milli Ermeni kolonisi oluşumu süreci tamamlanmış, Rusya'daki Ermeni cemaatinin milli Ermeni kolonisi olma sıfatlarının hepsine sahip olmuştur.⁷

Ermeni tüccarların yoğun olduğu Kizlyar Kalesi, özellikle İran, Türkiye, Astrahan ve Kafkasya'dan gelen Ermenilerin toplandığı bir merkez olmuştur. Burada yaşayan Ermeniler genellikle dokumacılık, boyacılık, kuyumculuk ve meyvecilikle uğraşmıştır. Şarap ve konyak üretimi de Ermenilerin kontrolünde olmuştur. 1746 tarihli kararnamede verilen ayrıcalıklardan Kizlyar Ermenileri de yararlanmışlardır. Ancak kendi mahkemelerini kuramamış ve Astrahan Ermeni mahkemesi tarafından yargılanmışlardır. Bu durum 18. yüzyılın sonlarına kadar böyle devam etmiştir.

Bazı Ermeni kaynaklarında 1708'den itibaren Ermenilerin Petersburg'a geldikleri bildirilmiştir.⁸ Petersburg Ermenileri genellikle ticaret ve boyacılıkla meşgul olmuştur. 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Petersburg Ermenileri kendi aralarında örgütlenmeye başlamıştır.

Rusya'da yaşayan Ermeniler artık sadece ticaretle uğraşmıyor, üniversitelerde tahsil yapıyor ve öğretim elemanı olarak çalışıyordu. 1842'de Kazan üniversitesinde, 1849'da ise Petersburg üniversitesinde Ermeni dili ve edebiyatı fakültesi açılmıştır. Ermeniler kendilerini daha iyi tanıtmak, burada yaşayan Ermenilerin birliği ve beraberliğini korumak amacıyla kendi kitap ve dergilerini yayınlamaya başlamıştır. 1863'te Yüsis (Kuzey), edebiyat ve sanat dergisi Araks, 1903-1904'te Banber Grakanutyun yev Arvest (Edebiyat ve Sanat Haberleri), Arçunker (Göz yaşı) ve Sapriç (Kuaför) mizah gazeteleri yayınlanmıştır.

Kafkasya'yı işgal etmeye çalışan Rusları kendilerinin kurtarıcısı olarak karşılayan Ermeniler, gönüllülerden oluşan silahlı birlikler kurarak Rus ordusu ile birlikte İran ve Osmanlıya karşı savaşmıştır.⁹ Kafkasya'nın işgal edilmesinden sonra, Çarlık Rusya'nın güney sınırlarının güvenliğini sağlamak için Kafkasya Ordusu Baş Kumandanı General Paskeviç, Aras sahili boyu, Pembek-Şoragel'e ve Gökçe gölü sahiline Rusları yerleştirmek için 5 Ocak 1829'da Çar'a mektup yazarak izin istemiştir.¹⁰ Ancak daha sonra bu plan hayata

⁷ Khaçaturyan, *Stanovlenie Armyanskikh Koloniy...*, s. 86.

⁸ İstoriya Armyanskogo Obşestva, Daha geniş bilgi için bkz. : www.armenianews.narod.ru, Senderov, *Armyane i Armeniya*, <http://www.armenia.ru/history/history.php3?page=sinderov>

⁹ Vardan Parsamyan, *İstoriya Armyanskogo Naroda 1801-1900 g*, Erivan, Hayastan Yayınevi, 1972, s. 64.

¹⁰ Parsamyan, *İstoriya Armyanskogo...*, s. 65.

geçirilmemiş, Erivan Hanlığı işgal edildikten sonra burada Ermeni nüfusunu artırmak ve Rusya'nın güney sınırlarında Ermenilerden oluşan bir tampon bölge oluşturmak amacıyla, Osmanlı topraklarından ve İran'da yaşayan Ermeniler Erivan Hanlığı ve komşu bölgelere zorla göç ettirmiştir.¹¹

20. yüzyılın başlarına kadar Kafkasya, Çarlık Rusya'sı tarafından yönetilmiştir. Ancak özellikle 1905'ten itibaren Rusya'da Bolşevik hareketinin güçlenmesi, Ekim 1917 Bolşevik İhtilali ve Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Rusya Kafkasya'dan geri çekilmeye başlamıştır. 3 Mart 1918'de Brest-Litovsk Anlaşması imzalanana kadar Rusya'nın Kafkasya'daki varlığı devam etmiş ve daha sonra anlaşma şartları gereğince Rusya, Birinci Dünya Savaşı'ndan çekilmiş ve Kafkasya'daki ordusunu da geri çağırıştır.

III. Ermenistan Jeopolitiğinde Rusya'nın Yeri ve Önemi

Ermenistan 29,8 bin km² yüzölçümüne, 3 milyon nüfusa¹² (2001 nüfus sayımı sonuçlarına göre) sahip olan dağlık bir Güney Kafkasya ülkesidir.¹³ Coğrafi bakımdan çok elverişsiz bir bölgede bulunan ve doğal kaynaklardan yoksun olan Ermenistan, doğuda Azerbaycan, güneyde İran, batıda Türkiye ve kuzeyde Gürcistan ile komşudur. Yerleştiği coğrafya itibarıyla denize çıkışı yoktur ve ulaştırma genellikle Gürcistan üzerinden yapılmaktadır.

Böyle bir coğrafyada bulunan bir ülkenin bütün komşuları ile iyi ilişkiler içerisinde olması gerekirken, günümüzde Ermenistan, İran dışındaki bütün komşuları ile ciddi sorunlar yaşamaktadır. Sadece İran ile ekonomik ve siyasi ilişkileri üst düzeydedir.

Rusya'nın Ermeniler ve Ermenistan tarihinde büyük önemi vardır. Sıcak denizlere inme politikasını uygulamaya başlayan Çarlık Rusya'sı, Kafkasya'daki Azerbaycan Türkleri ve Gürcülere güvenmediği için bölgede kendilerinin çıkarlarını koruyacak Ermenilerin Kafkasya'ya göç etmelerini organize etmiş ve devlet kurmalarına yardımcı olmuştur. Kafkasya'da Ermeni devletinin kurulması Rusya'nın güney sınırlarının güvenliği anlamına gelmiştir. Ermeniler 1918'de bağımsız bir devlet kurma fırsatını yakalamış, ancak 1920'de Bolşevik Rusya tarafından işgal edilmiş ve 1922'de Kafkasya Federasyonu'na, 1936'da ise SSCB'ye üye olmuştur.¹⁴ Sovyetler Birliği döneminde araştırılan Ermeni tarihçiler bu durumu bir işgal olarak değerlendirmişlerdir.¹⁵

Ermenistan jeopolitiğinde Rusya'nın rolü özellikle 1990'lı yılların başlarından itibaren büyük önem kazanmıştır. Güney Kafkasya'da dar bir coğrafyaya sıkışan Ermenistan, Azerbaycan topraklarının işgal edilmesinde Rusya'nın ciddi ölçüde ekonomik, siyasi ve askeri desteğini almıştır. Azerbaycan ve Gürcistan bağımsızlık sürecinde Rusya karşıtı bir politika izleyerek Rus ordusunun kendi topraklarından çıkarılması için mücadele ederken, Ermenistan

¹¹ Parsamyan, *İstoriya Armyanskogo ...*, s. 71.

¹² 2001 nüfus sayımı sonuçlarına göre Ermenistan'ın nüfusu 3 milyondur. Ancak bazı bağımsız araştırmacılar ise günümüzde Ermenistan nüfusunun yaklaşık 1-1.5 milyon olduğunu bildirmektedir. Ermenistan'ın ABD, Avrupa ülkeleri ve uluslararası kuruluşlardan aldığı mali yardımların azalmaması için nüfusu olduğundan daha çok göstermiştir. Daha geniş bilgi için bkz: Mahmut Niyazi Sezgin, 'Geçiş Sürecinde Ermenistan Ekonomisinin Değerlendirilmesi', *Stratejik Analiz*, Sayı: 28, Ağustos 2002, ss. 45-53.

¹³ Daha geniş bilgi için bkz: http://www.dangerdav.narod.ru/htm_files/armenianinformation.htm

¹⁴ Daha geniş bilgi için bkz: <http://www.eurasia.ru/country.cgi?id=2>,

¹⁵ Eduard Oganisyan, *Vek Borbi*, Feniks yayınevi, Münhen-Moskova 1991, I. ve II. Cilt.

büyük bir gayretle bu ülkelerden çıkarılan askeri üsleri kendi topraklarında konuşlandırmaya başlamıştır.¹⁶

Ermenistan'ın, Rusya ile sınırı olmamasına rağmen, siyasi ve askeri bağlamda sıkı işbirliği içinde bulunmaktadır. Bağımsızlığının ilk yıllarında Rusya karşıtı görüşler ortaya çıksa da Rusya ile ilişkilerini üst düzeyde tutmaya çalışan Ermenistan, bununla jeopolitik dezavantajını telafi etmeye çalışmıştır. Rusya, Ermenistan dış politikasında temel ülke konumundadır. Ermenistan'ın siyasi ve ekonomik varlığının devam etmesi büyük ölçüde Rusya'ya bağlıdır.

Rusya ile tarihi ilişkilerini göz önünde bulunduran Ermenilere göre, Ermenistan'ın güvenliğinin ve bağımsızlığının tek garantörü Rusya ve Ermenistan'da konuşlanan Rus askeri birlikleridir.¹⁷ Bağımsızlığını yeni kazanmış Baltık ülkeleri, Azerbaycan ve Gürcistan Rusya'nın liderliğinde kurulan Bağımsız Devletler Topluluğu'na üye olmaktan kaçınırken Ermenistan kayıtsız şartsız 21 Aralık 1991'de BDT'ye üye olmuştur. 18-19 Mayıs 1999'da Erivan'da düzenlenen 'Rusya-Ermenistan-İran: Uygarlık Diyalogu' adlı konferansta konuşma yapan Ermeni Devrimci Federasyonu (Taşnaksutyun Partisi) Merkez Yönetim Kurulu Başkanı ve Devlet Başkanı Koçaryan'ın Danışmanı görevinde bulunan Vahan Ovannisyan Ermenistan'ın son 300 yıllık tarihinde Rusya'nın büyük rol oynadığını ve Ermenistan'ın bağımsızlığının garantörü olduğunu ifade etmiştir.¹⁸ Ovannisyan'ın bu görüşü 8 Ekim 2002'de Moskova'da düzenlenen 'Yüzyılın Kavşağında Dünya Ermenileri ve Uluslararası İlişkilerin Güncel Sorunları' adlı konferansta konuşma yapan Rusya Dışişleri Bakanı İgor İvanov'un görüşleri ile uyushmaktadır. İvanov görüşlerini, '*...Rusya Kafkasya devletidir ve bu bölgede doğal çıkarları vardır. Rusya'nın Kafkasya politikası tarihi, ekonomik, siyasi, dini ve kültürel ilişkilerin sürekliliğine dayanmaktadır. Bizim başlıca amacımız bu bölgede güvenlik ve istikrarı sağlamaktır. Bizim bölgedeki varlığımız istikrarın sağlanması için yeterlidir. Bu konu bugün de bizim için güncelliğini korumaktadır. Ermenistan Kafkasya ülkeleri arasında Rusya için özel öneme sahiptir. İki ülke arasındaki ilişkiler dostluk ve işbirliği prensibine, karşılıklı anlaşmaya, milli çıkarların örtüşmesine ve tarihi geleneklere dayanmaktadır*'.¹⁹ şeklinde ifade etmiştir.

Rusya'nın desteğini alan Ermenistan silahlanmakta ve bölgesel güvenliği tehdit etmektedir. Ermenistan'ın Hay Dat (Ermeni Davası) doktrinin uygulanması, Rusya'nın Kafkasya politikası ile bir anlamda örtüşmektedir. Azerbaycan, Türkiye ve Gürcistan toprakları hesabına 'Büyük Ermenistan'ı gerçekleştirmek isteyen Ermeniler, bu bağlamda da Rusya'dan destek almıştır. Ermenistan'ın Kafkasya'daki tek dayanak noktası olduğunu anlayan Rusya, stratejik işbirliğine önem vermiş ve Ermenistan'ın yayılmacı politikasını askeri ve siyasi anlamda desteklemiştir.

¹⁶ Rusya Federasyonu Savunma Bakanlığı Gürcistan'daki Askeri Donanımı Ermenistan'a Nakletmeye Başladı, Daha geniş bilgi için bkz: <http://www.azg.am/start.pl?lang=TR&num=2003062102>, Dina Malışeva, Problemi Bezopasnosti Na Kavkaze, bkz, http://www.ca-c.org/online/2001/journal_rus/cac-01/05.malishr.shtml

¹⁷ Arsen Gasparyan, Natsioanalnaya Bezopasnost Kak Prioritet v Armyano-Rossiyskih Otnosheniyah, Daha geniş bilgi için bkz: <http://www.Armenianembassy.ru/arsen.html>

¹⁸ Susanna Petrosyan, 'Rossiya-Armeniya-İran: Dialog Tsivilizatsii'. Daha geniş bilgi için bkz: http://www.ca-c.org/journal/cac05_1999/st_05_spetrosjan.shtml

¹⁹ Vstuplenie Ministra İnostrannih Del Rossii İ. S. İvanova Zaklyuçitelnom Plenarnom Zasedanii Mejdunarodny Konferantsii 'Armyane na Rubeje Vekov i Aktualnie problemi Mejdunarodnih Otnoshenii', Daha geniş bilgi bkz:

<http://www.in.mid.ru/ns-rsng.nsf/6bc38aceada6e44b432569e700419ef5/432569d800022146643256c4d00326374?OpenDocument>

Ermenistan'ın jeopolitiğinde Rusya'nın önemi güvenlik anlamında ve siyasi açıdan bazı avantajlar sağlasa da, ekonomik olarak bölgesel işbirliği imkanlarından yoksun bırakmıştır. Ancak Ermenistan yönetimi Ermenistan'ı bölgedeki ekonomik ve siyasi gelişmelerin dışına iten faktörlerden daha çok Rusya ile işbirliğinin olumlu yönlerini göz önünde bulundurmıştır. Bu nedenle de:

- Türkiye'nin Kafkasya politikasına ve özellikle Türkiye'den kaynaklandığını düşündüğü tehdide karşı Rusya'yı denge unsuru olarak görmüş,
- Gürcistan'ın toprak bütünlüğünü tehdit eden Cevaheti Ermenilerinin ayrımcılık faaliyetini desteklemiş,
- Türkiye politikasını toprak talebi ve sözde soykırımın tanınması ve tazminat alınması şartları üzerinde kurmuş,
- Bölgesel güvenliği ve istikrarı tehdit eden bir dış politika izlemiştir.

Aynı zamanda Rusya da Ermenistan ile olan stratejik işbirliği sonucunda:

- Ermenistan'da konuşlanan Rus askeri üsleri sayesinde Azerbaycan ve Gürcistan'ı kontrol altında tutmuş,
  - Kafkasya, Rusya'nın siyasi ve askeri eliti tarafından özel bir bölge olarak tanımlanmakta ve bu yönde politika izlenmiş,
  - Hazar havzası enerji kaynaklarının uluslararası piyasalara çıkarılmasında Kafkasya'nın mevcut Rus boru hatlarına alternatif konumunu zayıflatmaya çalışmış (Bakü-Tiflis-Ceyhan ve Bakü-Supsa petrol boru hatları),
  - 1990'lı yılların sonlarına doğru Azerbaycan ve Gürcistan'ın Rusya'yı dışarıda bırakarak yeni güvenlik mekanizmalarını kurmalarını engellemiş,
  - Kafkasya'daki askeri ve siyasi varlığını koruyabilmiş,
  - Ermenistan üzerinden Rusya bölgede daha etkili siyasi, ekonomik ve askeri politika uygulanmış ve bölgedeki etnik sorunları kontrol edebilmiştir.
- Ermenistan jeopolitiğinde Rusya'nın rolü ve etkisi karşılıklı çıkarlar çerçevesinde bu gün de devam etmektedir.

IV. Güney Kafkasya'da Yaşanan Güncel Sorunlar ve Güvenliğin Sağlanması İçin Çözüm Arayışları

Güney Kafkasya'nın son 300 yıllık tarihi dikkate alınırsa bölgede istikrar ve güvenliğin sağlanmasının Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan'ın aynı güvenlik sistemi içinde bulunmaları halinde mümkün olduğu gözükmektedir. Bugün, bölgede çeşitli güvenlik sistemleri oluşmaktadır. Bu güvenlik sistemi zigzaglar çizerek Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan sınırlarından geçmektedir. Başta Rusya olmakla ABD ve Avrupa Birliği bölgede kendi çıkarlarına uygun güvenlik sistemi kurmaya çalışmaktadır. Azerbaycan ve Gürcistan Batı sistemine entegre olmaya çalışırken, Ermenistan Rusya'nın güvenlik sistemine entegre olmaya çalışmıştır. Azerbaycan ve Gürcistan Türkiye ile siyasi ve ekonomik ilişkilerini geliştirmeye çalışmış, Ermenistan ise bu sürecin dışında kalmayı tercih etmiştir.²⁰

1980'li yılların sonlarından başlayarak günümüze kadar devam eden siyasi, askeri ve etnik zemine dayalı yerel silahlı çatışmalar ve bu sorunların halledilmesi için yapılan projeler, Güney Kafkasya'da bölgesel güvenliğin önemini belirlemektedir. Bu konuda çeşitli projeler ileri sürülse de Güney Kafkasya'da son on yılda ortaya çıkan sorunların hiçbirisi çözüme kavuşmamıştır. Bu sorunlar şöyle sıralanabilir:

²⁰ David Şahnazaryan, 'Armeniya na Paroge 21-ogo Veka', *Nezavisimaya Gazeta*, 27 Haziran 2001.

- Bölge devletlerinin Rusya ile ilişkileri,
- Bölgede yaşanan sorunlar ve çözüm arayışları (Dağlık Karabağ, Abhazya ve Güney Osetya),
- Askeri kontrol ve güvenlik,
- Karadeniz’de sınırların kontrolü (Gürcistan örneği),
- Hazar Denizi’nin paylaşımı (Azerbaycan örneği),
- Petrol üretimi ve uluslararası piyasalara nakli (ABD, Fransa, İngiltere ve Rusya’nın petrol politikası açısından),
- Bölgesel entegrasyon ve işbirliği²¹

Kafkasya halklarının birlik ve beraberliğini sağlamaya, bölgesel güvenliğin ve istikrarın korunmasına ilişkin ilk projeler 20. yüzyılın başlarında hazırlanmıştır. Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan ve Kuzey Kafkasya halkları temsilcileri 1915’te Osmanlı’da bir araya gelerek Kafkasya Komitesi’ni kurmuştur. Lozan Konferansı’na temsilci gönderen Komite Gürcüler, Azerbaycan Türkleri, Ermeniler ve Kuzey Kafkasya halklarından oluşan konfederasyon şeklinde bir devlet kurulması için büyük devletlerden yardım istemiştir. Ancak Birinci Dünya Savaşı ve Rusya’da gerçekleşen Şubat 1917 Burjuva Devrimi bu projenin gerçekleşmesine engel olmuştur.²²

Kafkasya ülkelerinin, güvenlik mekanizmaları olarak bilinen BDT (Ortak Savunma Politikası), NATO (Barış İçin İşbirliği Programı 1994), GUUAM ve başka örgütlere üye olması Kafkasya’da yaşanan sorunların halledilmesi için yeterli olmamıştır. Bu sorunların çözülmesi ve bölgenin ekonomik olarak kalkınmasını sağlamak için bütün Kafkasya ülkelerinin kabul ettikleri bir güvenlik doktrini hazırlanmalı ve uygulamaya konmalıdır. Ancak günümüzde Kafkasya’da oluşan ekonomik, siyasi ve askeri kutuplaşma göz önünde bulundurulduğunda, böyle bir doktrin üzerinde anlaşma sağlanmasının imkansız olduğu görülmektedir. Büyük devletlerin Kafkasya’daki çıkarları da dikkate alındığında, Kafkasya’nın güvenliği artık bölgesel bir sorun olmaktan çıkmış ve uluslararası bir boyut kazanmıştır. Rusya, Kafkasya’daki son kalesi Ermenistan ile ekonomik, siyasi ve askeri ilişkilerini en üst düzeye çıkarmak azminde; ABD, Hazar enerji kaynaklarının kontrolünü sağladıktan sonra askeri ve siyasi olarak bölgeye yerleşmek istemekte; AB ülkeleri de bu pastadan kendilerine düşen payı almak için mücadele etmektedir.

1980’li yılların sonlarından itibaren Kafkasya’da Azerbaycan ve Ermenistan arasında Dağlık Karabağ, Ermenistan-Gürcistan arasında Cevaheti ve Gürcistan’da Abhazya ve Güney Osetya sorunları ortaya çıkmış ve halen devam etmektedir. Bu sorunların ciddiliği ve özellikle Rusya’nın olaylara yön verme imkanları henüz azalmamıştır. 1980’li yılların sonlarında Sovyetler Birliği’nde gelişen ekonomik ve siyasi olaylar sonucunda, Rusya’nın Kafkasya’daki etkisi azalmaya başlamıştır. Ancak özellikle, Kasım 1993’te kabul edilen Rusya’nın askeri doktrininde savunma alanındaki işbirliği önceliğinin, BDT ülkelerine ve BDT içindeki kolektif savunma mekanizmalarına verilmesi ve BDT ülkelerindeki yerel silahlı çatışmaların, Rusya için en önemli tehdit niteliği taşıdığının ifade edilmesinden sonra, Rusya eski Sovyet cumhuriyetlerini BDT’ye üye olmaları için zorlamaya başlamıştır. Doktrinde kullanılan bu ve

²¹ Manvel Sarkisyan, **Politiceskie Problemi Kavkaza i Armenii**, Ermenistan Milli ve Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayını, Erivan 1998, s. 11.

²² Edişer Hoştariya-Brosse, Kavkazskiy Politiceskiy Uzel v Proşlom i Nastoyaşem, Daha geniş bilgi için bkz: http://www.ca-c.org/online/2001/journal_rus/cac-05/08.kosru.shtml

benzeri ifadeler, Rusya'nın 'yakın çevresine' yöneldiğini, eski SSCB coğrafyasını kendi ulusal güvenlik sahası olarak değerlendirdiğini ortaya koymuştur.²³

Kafkasya devletlerinin ulusal güvenlik anlayışı bu devletlerin birbirinden kaynaklanan tehdit algılamalarına dayanmaktadır. Bu devletler sınırlarından uzakta yerleşen büyük devletler tarafından işgal edilme tehlikesi ile değil, direk sınır komşuları ile yaşadıkları siyasi ve askeri sorunlar itibarıyla bir tehdit algılamaktadır. Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarını işgal etmesinde Rusya'nın Ermenistan'ı siyasi ve askeri açıdan desteklemesi, Ermenistan'ın Rusya ile askeri ve ekonomik anlamda bütünleşme sürecini başlatması üzerine, Azerbaycan ve Gürcistan Rusya ve Ermenistan'ı bölgesel güvenliği ve istikrarı tehdit eden devlet olarak görmeye başlamıştır.

Bölgesel güvenliğin sağlanmasında en büyük engel Ermenistan'dır. Zira, bu devlet bağımsızlık sürecinde Azerbaycan topraklarının % 20'sini işgal etmiş, Gürcistan'ın Cevaheti bölgesinde yaşayan Ermenilerin ayrılıkçı faaliyetlerini desteklemiştir.

Rusya'nın uluslararası terörizmle mücadeleyi gerekçe göstererek Gürcistan'a askeri müdahalede bulunması ihtimali ve Panki vadisi konusunda Rusya'nın Gürcistan'a uyguladığı ekonomik, siyasi ve askeri baskı, Rus savaş uçaklarının 'yanlışlıkla' Gürcistan'ı bombalaması bu ihtimalin pratikte uygulanmasının mümkün olduğunu göstermektedir. Her ne kadar Azerbaycan terörle mücadele konusunda Rusya ile işbirliği yapmayı kabul etmiş olsa da, Rusya'nın Azerbaycan'a karşı izlediği politikada olumlu bir gelişmenin olduğunu söylemek mümkün değildir.

Kafkasya'da yaşanan bütün bu sorunlara paralel olarak, hem bölge devletleri hem de başka büyük devletler bu sorunların halledilmesi için çeşitli projeler üretmiştir. Bu projelerin başlıca amacı bölgedeki sorunları kalıcı bir barış anlaşması ile halletmek, bölgenin ekonomik ve sosyal hayatında gelişmeyi sağlamak ve en önemlisi ise kendilerinin bölgeye yönelik ekonomik politikalarını rahat bir şekilde uygulayabilecekleri bir ortamı oluşturmaktır.

Bu projelerden ilki 1993'te Gürcistan Devlet Başkanı Eduard Şevardnadze tarafından 'Kafkas Evi' adı altında ileri sürülen ve daha sonraki yıllarda 'Barışçıl Kafkas İçin' adıyla bilinen projedir.²⁴ Bölgenin askeri, siyasi ve ekonomik sorunlarının Kafkasya ülkeleri arasında görüşmeler yolu ile halledilmesini öngören bu proje diğer devletler tarafından olumlu karşılanmasına rağmen, hiçbir ülke görüşmelere başlama iradesini göstermemiştir.

Bu konuda bir diğer proje ise Azerbaycan Devlet Başkanı Haydar Aliyev tarafından AGİT'in 1999'da yapılan İstanbul zirve toplantısında 'Güney Kafkasya'da Güvenlik Paketi' adı ile açıklanmıştır. Bu projede yabancı askeri birliklerin Kafkasya'ya konuşlanmasının, terörizme karşı mücadele, ayrılıkçı faaliyetlerin ve etnik gruplara baskı uygulanmasının yasaklanması ve bölgesel ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi öngörülmüştür.²⁵

1996'da Şevardnadze ve Aliyev arasında 'Barışçıl Kafkasya İçin Pakt' imzalanmıştır. Ancak bu projede de Rusya dışlandığı için, bölgede bu şekilde gruplaşma veya sorunların

²³ Osman Metin Öztürk, **Rusya Federasyonu Askeri Doktrini**, ASAM Yayınları, Ankara 2001, Rusya-Ukrayna Araştırmaları Dizisi-2, s. 36.

²⁴ Ruben Şugaryan, *Stabilnost Na Kavkaze: Vosem Printsipov Regionalnogo Sotrudniçestva*, Daha geniş bilgi için bkz: http://www.ca-c.org/online/2001/journal_rus/cac-01/01.shugr.shtml

²⁵ Dina Malışeva, *Problemi Bezopasnosti Na Kavkaze*, Daha geniş bilgi için bkz: http://www.ca-c.org/online/2001/journal_rus/cac-01/05.malishr.shtml

çözümü için böyle bir mekanizma oluşturulması çabaları Rusya'yı tedirgin etmiştir. Kafkasya ülkeleri liderlerinin 3 Haziran 1996'da Kislovodsk'ta yapılan toplantısında Çeçen temsilciler bölgesel güvenliğin sağlanması için AGİT benzeri bir mekanizma kurulmasını ve uluslararası statü verilmesini teklif etmiştir. Ancak ne 'Barışçıl Kafkasya İçin', ne 'Güney Kafkasya'da Güvenlik Paketi' projeleri konusunda hiçbir gelişme sağlanmamıştır. Bu durumu, devletlerin bölgesel güvenlik anlayışını farklı şekillerde yorumlamaları ile açıklamak mümkündür. Ermeni siyaseti bölgesel sorunların halledilmesi için Rusya ve İran'ın katılımını şart olarak koşmalarına rağmen, Gürcistan, İran'ın bölgesel sorunlara müdahale etmesine karşı çıkmış ve onun yerine ABD'yi tercih etmiştir. Aynı zamanda Gürcistan ve Azerbaycan da Rusya'ya mesafeli davranmaya çalışmıştır. Bununla da Azerbaycan ve Gürcistan toprak bütünlüğünü korumak, NATO ve ABD yardımları ile ekonomik ve askeri sorunlarını halletmek istemiştir.

Bölge güvenliğini etkileyen en önemli unsurlardan biri de bölgeye büyük miktarda silah toplanması ve kanunsuz silahlı birliklerin oluşmasıdır. Sovyetler Birliği'nin çöküşünden sonra bölgede büyük miktarda kontrol dışı ağır silahlar ortaya çıkmıştır. 1993'te Rusya Devlet Başkanı Boris Yeltsin etnik çatışmaların yaşandığı bölgelere silah gönderilmesini yasaklayan bir karar imzalamasına rağmen, Ermenistan ve Gürcistan'da konuşlanan Kafkasya'daki Rus Ordu Grubu bölgedeki gruplara silah temin etmiştir.²⁶

Bölge devletlerinin yanı sıra ABD de bölgesel güvenliğin sağlanması için bazı girişimlerde bulunmuştur. ABD Dışişleri Bakanı Madeline Ollbrayt 1999'da 'Kafkasya Ekonomik Forumu' adlı bir proje ileri sürmüştür. Ancak bu proje de uygulanmaya konmamıştır.²⁷

Bölge devletlerinden Ermenistan'ın Dışişleri Bakanı Vardan Oskanyan, 15 Mart 1999'da İngiltere Kraliyet Enstitüsü'nde yaptığı bir görüşmede Kafkasya'da güvenliğin ve istikrarın korunması ve Avrupa ile bütünleşmenin sağlanması için 'Bölgesel Güvenlik ve İşbirliği Paketi' kurulması gerektiğinden bahsetmiştir.²⁸ Bu projeyi Ermenistan Devlet Başkanı Robert Koçaryan AGİT'in İstanbul Zirve toplantısında yeniden gündeme taşınmasına rağmen taraflar arasında uzlaşma sağlanamamıştır.

Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan temsilcilerinin 20 Haziran 2000'de yapılan Moskova toplantısında Oskanyan, Güney Kafkasya devletlerinin Rusya ile diyaloglarının ve güvenlerinin sağlanması için 3+1 (Güney Kafkasya Cumhuriyetleri+Rusya) çerçevesinde iki yılda bir toplanabileceklerini ifade etmiştir. Ermenistan 3+3+2 (Güney Kafkasya Cumhuriyetleri+Rusya, Türkiye, İran+ABD ve AB). Bu formül Kafkasya G8'i de olarak tanımlanmaktadır.²⁹ Kafkasya G8 projesi konusunda bölgesel ve uluslararası çapta uzun süre değerlendirmeler yapılmasına rağmen bu proje de rafa kaldırılmıştır.

Son on yıldaki siyasi ve askeri gelişmeler ve günümüzdeki durum göz önünde bulundurulduğunda Kafkasya'da güvenlik ve istikrarın sağlanması için yeni projelerin hazırlanacağı söylenebilir. Ancak yeni projelerin başarılı olacağını iddia etmek mümkün değildir.

²⁶ Malışeva, **Problemi Bezopasnosti...**,

²⁷ Şugaryan, **Stabilnost Na Kavkaze...**,

²⁸ Hasan Kanbolat ve Gökçen Ekici, 21. Yüzyıl Başında Kafkasya'da İşbirliği Arayışları ve Ekonomik Boyutları, **Jeo Ekonomi**, Cilt: 2, sayı: 2-3, Yaz/Sonbahar 2000, ss.31-37.

²⁹ The Russia Journal, Daha geniş bilgi için bkz: http://www.russiajournal.com/start/politics/article_67_3106.htm

V. Bağımsızlık Sürecinde (1988-1991) Ermenistan-SSCB İlişkileri

Mihail Gorbaçov'un 1985'te SSCB Komünist Partisi Merkez Komitesi Genel Sekreteri seçilmesinden sonra, merkezi planlamaya dayalı Sovyet ekonomisinde serbest pazar ekonomisinin ilk temelleri atılmıştır. 1980'li yılların sonlarına gelindiğinde ise Sovyetler Birliği'nde yaşanan ekonomik ve siyasi sorunlar daha da belirginleşmeye başlamış ve SSCB'ye üye devletler arasında etnik zeminde ciddi sorunlar ortaya çıkmıştır. Bu sorunlardan ilki Ermenistan ve Azerbaycan arasında yaşanmıştır.

18 Kasım 1987'de Gorbaçov'un ekonomik danışmanı Abel Aganbekyan Fransa'nın L'Humanite gazetesine verdiği demeçte Karabağ'ın ekonomik ve siyasi 'sorunları' hakkında bilgi vererek, Karabağ'ın Ermenistan'a birleştirilmesi gerektiğini ifade etmiştir.³⁰ Aganbekyan'ın bu konuşmasını Avrupa ve Amerika'daki Ermeni gazeteleri manşetten vermesine rağmen, Moskova, Aganbekyan'ın verdiği demeçle ilgili açıklama yapmaktan kaçınmıştır. 20 Şubat 1988'de Azerbaycan'ın özerk bölgesi olan Dağlık Karabağ Halk Delegationları Yüksek Sovyeti Ermenistan-Azerbaycan sınırlarının değiştirilerek Karabağ'ın Ermenistan'a birleştirilmesi yönünde Moskova'ya bir teklif sunmuştur. Bu teklif Ermenistan'da ciddi bir şekilde destek görmüş, Dağlık Karabağ Ermenilerinin talebini destekleyen miting ve toplantılar yapılmıştır.³¹

1988'de on binlerce Ermeni sokaklara çıkarak Sovyet bayrağını yakmış ve Ermenilerin bölücü faaliyetlerini eleştirdiği için Pravda (Gerçek) gazetesinin yayınlanması engellenmiştir.

Bağımsızlık sürecinde Ermeni kamuoyunda Rusya karşıtı görüşler şekillenmeye başlamıştır. Ermeni aydınları miting ve toplantılarda yaptıkları konuşmalarda 1918-1920 yılları arasındaki Birinci Ermenistan Cumhuriyeti'nin devrilmesinde Bolşevik Rusya'yı suçlamıştır.

Ermenistan bağımsızlık mücadelesini başlatan Ermeni Milli Hareketi (EMH) (Hayoç Hamazgayin Şarjum) Rusya'yı Ermenistan'ın bağımsızlığı karşısındaki en büyük engel olarak görmüştür. Bu süreçte Ermenistan'da yaşayan Ruslara baskı uygulanmış, Rus ordusuna karşı saldırılar düzenlenmiştir. 1990'da Ermenistan'da 'David Sasunçi', 'Vretaruner' (İntikam), 'Hay Dat' (Ermeni Davası), 'Bağımsız Müfreze', 'Nart' ve 'Muş' adı altında ortaya çıkan silahlı gruplar, ülkede konuşlanan Rus askeri üslerine düzenledikleri saldırılarda elde ettikleri silahlarla Azerbaycan'a saldırmaya başlamıştır. Sadece 17 Mayıs 1990 tarihinde Ermenistan'daki Rus askeri üslerine 16 saldırı düzenlenmiştir.³² Ayrıca Aralık 1988 depreminden sonra Ermenistan'a gönderilen finans kaynakları depremzedelerin ihtiyacı için değil, silah alımı için kullanılmıştır. Ermenistan'da konuşlanan 7. Rus Muhafız Ordusu subayları Den (Gün) gazetesine gönderdikleri bir haberde Ordu Komutanı General Meşryakov'un Ermenilere 40 BMP, 6 BRDM, 4 BTR-70 ve 4 adet Grad tipli roketatar aracı sattığını bildirmiştir.³³ SSCB KP MK Genel Sekreteri Gorbaçov 25 Temmuz 1990'da yasadışı yollarla silah elde eden silahlı grupların silahsızlandırılması hakkında kararname imzalarsa da bu konuda yapılan çalışmalar başarısızlıkla sonuçlanmıştır.

³⁰ Yurii Pompeev, *Krovaviy Omut Karabakha*, Bakü, Azerbaycan Yayınevi, 1992, s. 20.

³¹ Gerard J. Libaridyan, *Ermenilerin Devletleşme Sınavı*, İstanbul, İletişim Yayınevi, I. Baskı, 2001, s. 24.

³² Pompeev, *Krovaviy Omut...*, ss. 176-181.

³³ Pompeev, *Krovaviy Omut...*, s. 170.

Etnik zeminde gelişen olaylar zamanla siyasileşmeye başlamıştır. Özellikle 1990 yılı başlarında Ermenistan’da yaşayan yaklaşık 230 bin Azerbaycan Türkü³⁴ zorla göç ettirildikten ve Dağlık Karabağ’da olaylar Ermenilerin lehine geliştikten sonra Ermeni kamuoyunda özgüven duygusu şekillenmeye başlamıştır. 1989’da yapılan Ermenistan Yüksek Sovyeti seçimlerini komünistlerin kazanmasına rağmen, 20 Mayıs 1990’da Ermenistan Yüksek Sovyeti seçimleri yapılmış ve Levon Ter-Petrosyan Yüksek Sovyet Başkanlığı’na getirilmiştir.³⁵ EMH iktidara geldikten sonra Moskova’ya mesafeli davranmaya başlamıştır. 1990 yılı sonlarında Ermenistan resmen bağımsızlığını ilan etmese de iç işleri ve ekonomik konularda serbest hareket etmiştir. Rusya da artık birlik cumhuriyetlerini bir arada tutmanın imkansız olduğunu anladığı için bu cumhuriyetlere fazla baskı uygulayamamıştır. Ancak Ermenistan’da Eylül 1991’de yapılan referandumda Ermeniler oylarını bağımsızlık için kullanmış ve Ermenistan’ın bağımsızlığı ilan edilmiştir. Bu tarihten itibaren Moskova’nın Ermenistan’a karşı tutumunda bazı değişiklikler olmuş, Karabağ’da bulunan güvenlik güçleri Ermenilerin Azerbaycanlılara karşı düzenledikleri silahlı saldırıları önlemiş ve Ermenilerin yaşadığı köyler boşaltılmıştır.³⁶

Bu arada Azerbaycan’da Rusya yanlısı Ayaz Mutallibov’un iktidarda olması ve ittifak içinde kalma çabaları da Rusya’nın Ermenistan’a yönelik politikasının değişmesinde etkili olmuştur.

Ancak 1990’dan sonra Ermenistan’da iktidarda bulunan EMH liderleri Rusya’nın siyasi, ekonomik ve askeri desteği olmadan Dağlık Karabağ ve ekonomi sorununu halledemeyeceklerini anladıktan sonra Rusya ile ilişkilerine önem vermeye başlamıştır. 1988-1991 yılları arasında Ermenistan-Rusya ilişkilerinin kısa bir değerlendirilmesi yapılırsa, 1991 yılına kadar EMH’nin Rusya karşıtı politika izlediğini, ancak bu tarihten sonra Rusya ile iyi ilişkiler kurma çabası içinde olduğu ifade edilebilir.

VI. Levon Ter-Petrosyan Döneminde Ermenistan-Rusya İlişkileri

Ermenistan bağımsızlık mücadelesinin temelini 1987 yılı sonbaharında Yeşiller grubunun çevre kirliliğinin karşısının alınması için düzenledikleri miting ve gösteriler oluşturmuştur. Yeşillerin düzenledikleri miting ve gösterilere hükümetin müdahale etmemesi, 1988 yılı başlarında Karabağ’ın Ermenistan’a birleştirilmesi ve bağımsızlık mücadelesinin başlaması için emsal oluşturmuş ve gösteriler düzenlemek artık başvurulması mümkün olan yöntem haline gelmiş ve Ermeni kamuoyu önemli gördüğü sorunları dile getirmek için, merkezi devlet ve tek parti yapısı dışında bir yol bulmuştur. Daha sonraki gelişmeler çevre sorunlarını ikinci plana itmiş, siyasi ve ekonomik sorunlar öne çıkmıştır. Ermeni Milli Hareketi çevre sorunları ile ilgili düzenlenen miting ve gösterilerin yönünü bağımsızlık mücadelesi ve Dağlık Karabağ’ın Ermenistan’a birleştirilmesi konularına doğru değiştirebilmiştir. 1988’de başlayan Ermenistan’ın bağımsızlık mücadelesi EMH tarafından verilmiştir. Bu bağımsızlık mücadelesi Azerbaycan’a bağlı Dağlık Karabağ Özerk Vilayetinde yaşayan Ermenilerin bölgenin Ermenistan’a birleştirilmesi için bölücü faaliyetleri ile eşzamanlı olarak yürütülmüştür.

³⁴ United Nations Development Programme, **The Report on the Status of Women of Azerbaijan Republic**, Bakou, 1999, s. 51-53.

³⁵ Libaridyan, **Ermenilerin Devletleşme...**, s. 56.

³⁶ Suren Zolyan, Nagorniy Karabakh: Problema i Konflikt, Daha geniş bilgi için bkz: <http://armenianhous.org/zolyan/nf-ru/karabakh/4.html>

Petrosyan'ın Yüksek Sovyet Presidyumu Başkanlığına getirilmesi Ermenistan'ın bağımsızlık mücadelesinin anayasal çerçeveye taşınmasına neden olmuştur. Artık, sadece muhalefet değil, hükümet de Ermenistan'ın bağımsızlığını talep etmiştir. Ermenistan Yüksek Sovyeti 23 Ağustos 1990'da yapılan ilk toplantısında 'Ermenistan'ın Bağımsızlığı Deklârasyonu'nu kabul etmiştir. 21 Eylül 1991'de yapılan referandumda ise % 94'lük bir oy oranıyla Ermenistan'ın bağımsızlığı ilan edilmiştir.³⁷ Rusya Ermenistan'ın bağımsızlığını 18 Aralık 1991'de tanımış, 3 Nisan 1992'de ise diplomatik ilişki kurmuştur.³⁸

Petrosyan, Ermenistan Yüksek Sovyeti Başkanı seçildiğinde Yüksek Sovyet yasama gücünü elinde tutarken, yürütme gücü başbakan ve kabinesi ile Yüksek Sovyet Başkanlık Divanı tarafından paylaşılmaktaydı. 1991'de kabul edilen bir kanunla yasama ve yürütme erkleri kesin çizgilerle ayrıldı ve yürütme yetkilerine sahip bir devlet başkanlığı makamı oluşturuldu.

Ermenistan'da yeni devlet yönetim organları kurulmaya başladıktan hemen sonra özellikle de dış politika alanında ciddi sorunların olduğu belli olmuştur. Her ne kadar Sovyetler Birliği döneminde üye devletlerin formalite olarak Dışişleri Bakanlığı olsa da, hiçbir faaliyette bulunmuyordu ve sembolik bir anlamı vardı. Bu dönemde, bütün eski Sovyetler Birliği cumhuriyetlerinde olduğu gibi Ermenistan hükümeti de bağımsızlığının uluslararası topluluk tarafından tanınması için mücadele vermiştir.

Bağımsızlığının ilk yıllarından itibaren, Azerbaycan'ın Dağlık Karabağ Özerk Vilayetinin Ermenistan'a birleştirilmesini talep eden Ermenistan, dış politikasını bu sorun üzerine kurmuştur. Tarihi olarak Kafkasya'da Ermenistan'ı destekleyen Rusya, bu konuda da Ermenistan'ın çıkarlarını korumuştur. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Kafkasya'da yaşanan etnik sorunlar ve silahlı çatışmaları kendisinin bölgede kalması için fırsat olarak değerlendiren Rusya, bölgedeki ayrılıkçı hareketleri siyasi açıdan desteklemiş, askeri ve teknik açıdan yardımda bulunmuştur.

Bu dönemde Ermenistan'ın Rusya politikası, Dağlık Karabağ sorununa göre şekillenmiştir. 1990'da Ermenistan'ın egemenliğini ilan etmesinden sonra Rusya, Dağlık Karabağ konusunda Azerbaycan'ı destekleyerek Ermenistan'a baskı uygulamıştır. Ancak 1991'den sonra Azerbaycan'da yaşanan siyasi gelişmeler ve 1992'de iktidara gelen Azerbaycan Halk Cephesi'nin Rusya karşıtı politika izlemesi üzerine Rusya, Ermenistan ile siyasi ve askeri işbirliğini yeniden gözden geçirmiş ve Ermenistan'ı desteklemeye başlamıştır.

Bu tarihten itibaren Ermenistan da Rusya'nın bölgedeki etkinliğini göz önünde bulundurarak, ikili ilişkileri geliştirmek için çaba harcamıştır. Özellikle Dağlık Karabağ konusunda Rusya'nın siyasi, askeri ve ekonomik desteğine ihtiyaç duyan Ermenistan, Rusya'nın ileri sürdüğü şartları kabul etmiştir.

Petrosyan, ekonomik alanda bazı reformlar yapsa da, karşılaştığı sorunların hepsini çözmeyi başaramamıştır. Zira, ekonomi tamamen çökmüştü ve bağımsızlık sonrası Sovyet mevzuatı ile ülke ekonomisinin kalkınması mümkün değildi. Pazar ekonomisi, küçük devlet

³⁷ Libaridyan, *Ermenilerin Devletleşme...*, s. 56.

³⁸ Politiceskie Kontaktı, Daha geniş bilgi için bkz: <http://www.ln.mid.ru/ns-rsng.nsf/6bc38aceada6e44b432569e700419ef5/6d0413f38262e7c143256a8b002d2a6e?OpenDocument>

mülkiyetinin özelleştirilmesi ve toprak reformu için yeni kanunlar kabul edilmesine rağmen, istenilen sonuçlara ulaşılamadı. Azerbaycan ile barış anlaşmasının imzalanmaması da ekonomiyi olumsuz yönde etkilemiştir.

14 Mayıs 1994'te Ateşkes imzalanmasından sonra Petrosyan, Haydar Aliyev ile görüşmelere başlamış ve 1997'de AGİT Minsk Grubu'nun ileri sürdüğü barış anlaşmasını prensip itibarıyla kabul etmiştir. Taraflar arasında barış görüşmeleri bu anlaşma taslağı üzerinde yapılırken, Ermenistan muhalefeti ve Petrosyan grubunda kilit konumda olan bir çok kişi görüşmelerin bu çerçevede devam etmesine karşı çıkmıştır. 1990'li yılların başlarında Rusya'nın askeri, siyasi ve ekonomik açıdan Ermenistan'da kalmasına uğraşan Petrosyan, 1996 yılından itibaren Rusya'ya yönelik politikasında bazı değişiklikler yapmaya karar vermiştir. 1988-1996 yılları arasında Ermeni devleti ve kamuoyu tamamen Dağlık Karabağ sorununa angaje olmuş, bölgedeki jeoekonomik ve jeopolitik gelişmelerin dışında kalmıştır. Bölge devletlerinden Azerbaycan ve Gürcistan uluslararası ekonomik ve siyasi ortama entegre olmaya çalışmış, ciddi ekonomik gelişmeler elde etmiş, Azerbaycan 'Asrın Anlaşması' olarak bilinen petrol anlaşmasını imzalamıştır. Azerbaycan yabancı petrol şirketleri ile görüşmelere devam ederken Gürcistan, kendi açısından çok etkili bir genel durum değerlendirmesi yaparak Hazar havzasındaki petrolü dünya pazarlarına taşıyacak petrol boru hatlarının kendi topraklarından geçmesi için Azerbaycan hükümeti ve konsorsiyum ile görüşmelere başlamıştır. Bu dönemde ise Ermenistan, Azerbaycan topraklarının işgaline devam ederek kendisini bu sürecin dışında bırakmayı tercih etmiştir.

Kafkasya'da uygulanan enerji ve ulaştırma projelerinden kenarda kaldığını düşünen Petrosyan hükümeti 1997 yılı sonlarından itibaren Hazar enerji kaynakları ile ilgilenmeye başlamıştır. Azerbaycan imzaladığı petrol anlaşmalarını hayata geçirip petrolü Bakü Novorossisk ve Bakü-Supsa boru hattıyla dünya pazarlarına taşımaya başladıktan sonra Ermenistan'ın bu ilgisi, Azerbaycan tarafından ve konsorsiyum tarafından fazla rağbet görmemiştir. Ermenistan Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattının kendi topraklarından geçmesi için ABD'de lobi faaliyetlerinde bulunmuş ancak başarısız olmuştur. Çünkü, bu konuda Azerbaycan hükümeti Türkiye ve Gürcistan ile yaptığı görüşmelerde projenin büyük bir bölümü üzerinde anlaşma sağlanmış ve ABD bu projeyi desteklemeyi tercih etmişti.³⁹

Rusya özellikle Dağlık Karabağ Savaşı'nda Ermenistan'ı desteklemiş, Türkiye ve Türk düşmanlığı propagandası yaparak Ermenistan'ı kontrol etmeye çalışmıştır. Ermeniler de köklü bir geçmişe dayanan Türk düşmanlığı duyguları ile Rusların politikasının etkisinde kalmıştır. Yaklaşık 300 yıldır Kafkasya'da varlığına devam eden Rusya, Türkleri Ermenilere 'büyük düşman' olarak tanıtmış ve Ermenilerin koruyuculuğunu üstlenmiştir. Bir başka deyişle Rusya'nın Kafkasya'daki siyasi ve askeri varlığı Ermenilerin Türkiye düşmanlığı üzerinde kurulmuştur. Ruslar Türkiye'yi Ermenistan'ın varlığı için ciddi bir tehdit kaynağı olarak göstermiş ve Ermenileri, büyük bir devlet tarafından savunması gerektiğine inandırmışlar.

Petrosyan, Ermenistan'ın Rusya'nın uydusunda kaldığı sürece, ne Karabağ sorununun çözüleceğine ne de ekonomik kalkınmanın mümkün olmayacağını anlamış ve Rusya ile olan ilişkilerin yeniden gözden geçirilmesi gereğine inanmış, istifa etmeden kısa bir süre önce Ermeni halkına '*Savaş mı, Barış mı?*' adlı bir mektup yazarak sesini duyurmaya çalışmıştır. Bu mektupta Ermenistan'ın bağımsızlığını ilan etmesinden itibaren yaşanan siyasi, askeri ve

³⁹ Cabbarlı, *Bağımsızlık Sonrası Ermenistan'ın...*, s. 256.

ekonomik gelişmeler değerlendirilmiş, Ermenistan'ın kendisini bölgedeki ekonomik ve siyasi gelişmelerden izole etmesinin ciddi bir hata olduğunu, bölgesel güvenlik ve istikrarın sağlanması için bölge devletlerinin kendi aralarında anlaşması gerektiğini, özellikle Dağlık Karabağ Savaşı'nda nihai barış anlaşmasının imzalanmasının şart olduğunu vurgulamıştır. Mektupta özellikle Rusya'nın bölgedeki varlığı sorgulanmış, Karabağ Savaşında Rusya'nın Ermenistan'a verdiği desteğin sonsuza kadar devam etmeyeceğini ve Rusya'nın Karabağ'ın bağımsızlığını tanımayacağını, uzun vadede Ermenistan'ın daha ciddi ekonomik ve siyasi sorunlarla karşı karşıya kalmaması için barış anlaşması imzalanması gerektiğini kanıtlamaya çalışmıştır.⁴⁰ Petrosyan mektubunda sadece Ermenistan'ın iç ve dış politikasında yaşanan sorunlara değil, bölgesel ve uluslararası sorunlara da değinmiş, başta ABD olmakla Batlı petrol şirketlerinin Azerbaycan ile anlaşma imzaladıktan sonra Ermenistan'a yapılan baskıların arttığını ve Ermenistan'ın ciddi sıkıntılar içinde olduğu bir dönemde bu baskılara karşı fazla dayanamayacağını ifade ederek bu konuda Ermeni halkının desteğinin gerekli olduğunu savunmuştur.

Petrosyan'ın mektubu Ermeni halkı üzerinde ciddi bir etki yapmadı. Muhalefetin, özellikle de kendi grubunda bulunanların, Petrosyan'ın izlediği ekonomik, siyasî ve Karabağ politikasına karşı çıkmaları sonucunda Petrosyan, Şubat 1998'de istifa etmek zorunda kaldı. Petrosyan iktidarında Ermenistan Dışişleri Bakanı Birinci Yardımcısı ve Cumhurbaşkanı Danışmanı görevinde bulunan Libaridyan, Petrosyan'ın istifa etmesinin nedenini geleneksel rakipleri olan Ermenistan Komünist Partisi (EKP), Ermenistan Demokratik Partisi (EDP), Ulusal Demokratik Birlik (UDB), Ulusun Kendi Kaderini Tayin Birliği (UKKTB) ve Ermeni Devrimci Federasyonu'nu (EDF) baskıları sonucunda değil, on yıl birlikte çalıştığı kişilerin ona karşı çıkmalarında görmektedir.⁴¹

VII. Robert Koçaryan Döneminde Ermenistan-Rusya İlişkileri

1980'li yılların sonlarından itibaren Dağlık Karabağ'da *Krunk* (Turna) teşkilâtının liderliğini yapan Koçaryan, 1992'de sözde Dağlık Karabağ Savunma Komitesi Başkanı, 1996'da ise Cumhurbaşkanı seçilmiştir.⁴² Petrosyan tarafından Mart 1997'de Ermenistan Başbakanlıkğı görevine getirilen Koçaryan, daha sonra muhalefet saflarına katılarak Petrosyan'ın ekonomi ve Dağlık Karabağ politikasını eleştirmeye başlamıştır. Petrosyan, 1998'te istifa ettikten sonra Başbakanlık görevinde bulunan Robert Koçaryan devlet başkanının yetkilerini kullanmaya başlamıştır. 30 Mart 1998'te yapılan seçimlerde devlet başkanı seçilmiştir.

Koçaryan iktidara geldikten sonra Ermenistan'ın iç ve dış politikasında ciddi değişiklikler olmuştur. Her şeyden önce, Rusya ile ilişkilerini geliştirmeye çalışan Koçaryan, askeri, ekonomik ve siyasi açıdan Rusya ile işbirliğine önem vermiştir. Koçaryan, iktidarının ilk yıllarında ekonomik sorunlardan daha çok siyasi sorunların çözülmesine öncelik vermiştir. Karabağ sorununun çözümü için Azerbaycan Devlet Başkanı Haydar Aliyev ile yaptığı görüşmelerde konu ile ilgili anlaşma sağlanmamıştır. Koçaryan, yönetimi 'çözumsuzlükde bir çözümdür' prensibine göre hareket ederek sorunu zamana yaymaya çalışmıştır.

⁴⁰ Levon Ter-Petrosyan, 'Voyna İli Mir', *Nezavisimaya Gazeta*, 5 Kasım 1997.

⁴¹ Libaridyan, *Ermenilerin Devletleşme...*, s. 77.

⁴² Daha geniş bilgi için bkz: Ermenistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Web Sitesi:

<http://www.president.am/rus/?folder=president&sub=biography>

Dış politika çerçevesinde başta Rusya olmak üzere ABD ve Avrupa ülkeleri ile ilişkiler geliştirilmeye çalışılmış, yurtdışında yaşayan Ermenilere yönelik ciddi çalışmalar başlatılmıştır. Diaspora Ermenileri ile ilişkilere özel önem veren Koçaryan, bununla da diaspora Ermenilerinin yatırımları ile ekonominin sorunlarını Azerbaycan da olsa hafifleteceğini düşünmüştür. Ermenistan ve Rusya arasında ekonomik ve ticari ilişkileri etkileyen en önemli sorunlardan biri de Ermenistan'ın Rusya'ya olan borcunun ödenmesinde yaşanan zorluklar olmuştur. Bağımsızlığın ilk yıllarında Rusya'nın verdiği borçlarla ayakta kalmaya çalışan Ermenistan birkaç yıl sonra bu borçları ödeyemez duruma gelmiştir. Rusya bulduğu her fırsatta Ermenistan'a borcunu geri ödemesi gerektiğini hatırlatmış ve verdiği doğalgazda kesintiler yapmaya başladıktan sonra, Ermenistan hükümeti Rusya'ya olan borcunu ödemek için yollar aramıştır. Taraflar arasında yapılan uzun görüşmelerden sonra Ermenistan Devlet Başkanı Robert Koçaryan'ın teklifi üzerine Rusya, toplam 101 milyon Dolar borç karşılığında Ermenistan'ın büyük askeri sanayi tesisi olan Nairit, Mars ve ülke elektrik ihtiyacının % 40'ını üreten Hrazdan hidroelektrik santrali başta olmakla beş büyük sanayi tesisini almaya karar vermiş ve 17 Temmuz 2002'de bu konuda anlaşma imzalanmıştır.⁴³ Taraflar arasında imzalanmış bu anlaşma uzun süre Rusya Duma'sında onaylanmamıştır. Bunun en büyük nedenlerinden biri de Rusya'nın kontrolüne verilmiş bu sanayi merkezlerinin demirbaş sayısının kesin olarak hesaplanmaması olmuştur. Yapılan görüşmelerden sonra bu konudaki anlaşmazlıklar da halledilmiş ve Rusya Duma'sı Ermenistan ile imzalanmış anlaşmayı 15 Mayıs 2003 tarihinde onaylamıştır.

20 Mayıs 2003 tarihinde Rusya federasyonu Sanayi, Bilim ve Teknoloji Bakanı İlya Klebanov yaklaşık 80 Rus işadamı ile birlikte Ermenistan'a resmi bir ziyarette bulunmuştur. Ermenistan Devlet Başkanı Koçaryan, Rus heyetini kabul ederken Ermenistan ve Rusya arasındaki ekonomik ilişkilerin daha da geliştirilmesi imkanlarının olduğunu ifade etmiştir. Klebanov ise Rusya'nın Ermenistan ile bilim ve teknoloji alanında işbirliğini geliştirmek istediklerini vurgulamış, iki ülke arasındaki ekonomik işbirliğinin siyasi ilişkilerin gölgesinde kaldığını dile getirmiştir. Klebanov, Ermenistan'a yatırım yapmak için Ermeni işadamlarının heyette yer almasının önemini belirtmiş ve Ermenistan'a yatırım için teklif edilen koşulların çok etkileyici olduğunu, tek engelin ise ulaştırmada yaşanan sorunlar olduğunu bildirmiştir. Klebanov, birinci toplantının devamının olması ve benzer toplantıların gelenek haline gelmesi gerektiğini vurgulamıştır. Ermenistan Ticaret ve Ekonomik Gelişme Bakanı Karen Çşmarityan ise Rusya'nın Ermenistan'ın kimya ve metalürji alanında yatırımları olduğunu ifade ederek, bankacılık, finans hizmeti, sigortacılık ve başka alanlarda da işbirliğinin geliştirilmesinin önemli olduğunu bildirmiştir.⁴⁴

VIII. Siyasi İlişkiler

Araştırmacılar Güney Kafkasya devletlerinden hiç birinin kendi iç kaynakları, ekonomileri ve askeri güçleri ile milli güvenliklerini ve bağımsızlıklarını koruyamayacağı görüşünde hemfikirdir.⁴⁵ Bu araştırmacılar özellikle, Ermenistan'ın jeopolitik konumu

⁴³ Daha geniş bilgi için bkz: <http://www.azg.am/start.pl?lang=TR&num=2003051501>, Rossiya Poluçıla ot Armenii Nauçniye İnstitutı v Şçet Uplatı Dolga, Daha geniş bilgi için bkz: <http://lenta.ru/economy/2002/11/05/armenia>

⁴⁴ Ara Mardirosyan, 'Rusyalı İşadamları Ülkemizin Yatırım Koşullarını İnceleyecek', Daha geniş bilgi için bkz: <http://www.azg.am/start.pl?lang=TR&num=2003052104>

⁴⁵ Ruben Şugaryan, Stabilnost Na Kavkaze: Vosem Printsipov Regionalnogo Sotrudniçestva, Daha geniş bilgi için bkz: http://www.ca-c.org/online/2001/journal_rus/cac-01/01.shugr.shtml, Gülşen Paşayeva, Sistema

itibarıyla bu konuda yetersiz kaldığını ve milli çıkarlarının bölgede etkili olan bir devletin çıkarları ile örtüşmediği sürece, kendisini siyasi, askeri ve ekonomik olarak güvende hissetmeyeceğini ifade etmiştir.

Azerbaycan ve Gürcistan'ın Rusya karşıtı politikalar izlemesi, Rusya'yı Ermenistan ile işbirliğine yönelten nedenlerden biridir. Bu devletler sahip oldukları ekonomik potansiyellerini ve jeopolitik konumlarını (Azerbaycan'ın sahip olduğu Hazar enerji kaynakları ve Gürcistan'ın Karadeniz'e kıyısının bulunması açısından) göz önünde bulundurarak, Rusya'nın bölgede yeniden başat güç olmasına karşı çıkmışlardır. 1991'den itibaren hukuken bu devletler üzerindeki egemenliğini kaybeden Rusya, Kafkasya'daki varlığını korumak için Ermenistan'ı ciddi şekilde desteklemiştir.

Ermenistan, Rusya'nın Azerbaycan ve Gürcistan ile siyasi ve ekonomik işbirliğinden ciddi şekilde rahatsız olmuş, bu devletlerin Rusya ile anlaşması durumunda Ermenistan'ın Rusya için öneminin büyük bir ölçüde azalacağından endişe duymuştur. Vladimir Putin'in devlet başkanı seçilmesinden sonra Kafkasya devletlerinden ilk olarak Azerbaycan'ı ziyaret etmesi Ermeni siyasileri ve basını tarafından 'Ermenistan-Rusya ilişkilerinde kriz döneminin başlangıcı' olarak değerlendirilmiştir. Rusya'daki Ermeni diasporası ise bu olaydan dolayı büyük hayal kırıklığı yaşadıklarını dile getirmiştir.⁴⁶

1980'li yılların sonlarından itibaren Azerbaycan, Türkiye ve Gürcistan toprakları hesabına genişleme planları yapan ve uygulamaya başlayan Ermenistan, bir anlamda bu ülkeler tarafından köşeye sıkıştırılmıştır. Coğrafi konumuna göre denize çıkışı olmayan ve uluslararası ulaştırma hatlarından uzak kalan Ermenistan, bu dönemde Rusya'ya sığınmıştır. 21 Aralık'ta Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) kurulduğu zaman Azerbaycan ve Gürcistan bu kurumun SSCB'nin devamı olduğu gerekçesiyle üye olmaya itiraz ederken, Ermenistan BDT'ye üye olan ilk devletlerden biri olmuştur.⁴⁷

Güney Kafkasya'da çıkarları aleyhine gelişen siyasi olaylar Rusya'yı doğal olarak bölge devletlerinden biri ile ittifak arayışı içine sokmuştur. Rusya 1991'de Ermenistan ile 'Dostluk İşbirliği ve Karşılıklı Yardımlaşma Anlaşması' imzalamış, 1997'de ise bu anlaşmayı yenilemiştir. Anlaşma şartlarına göre üçüncü bir devlet Ermenistan veya Rusya'ya karşı askeri müdahalede bulunursa her iki ülke birbirine yardım edecektir.⁴⁸

IX. Ekonomik ilişkiler

Ermenistan ve Rusya arasında ekonomik ilişkiler, siyasi ve askeri ilişkiler kadar iyi olmamasına rağmen, her iki ülke için büyük önem taşımaktadır. Siyasi ilişkiler iki ülke arasında ekonomik ilişkileri belirlemiştir. Özellikle enerji alanında Rusya'nın yardımı bu konuda ciddi sıkıntılar yaşayan Ermenistan için hayati önem taşımıştır. Ancak bu işbirliği Rusya gibi büyük ekonomik yapıya sahip olmayan Ermenistan için tek taraflı şekilde gelişmiş, Ermenistan başta enerji olmakla bir çok alanda Rusya'ya bağımlı kalmıştır. Taraflar arasında siyasi işbirliğinin gölgesinde kalan ekonomik işbirliğinin yetersiz kalmasının nedenleri ise Ermenistan'ın ekonomik potansiyelinin zayıf olması, ulaştırmada yaşanan

---

Regionalnoy Bezopasnosti Yujnogo Kavkaza: Mifi i Realnost, Daha geniş bilgi için bkz: http://www.cac-c.org/online/2001/journal_rus/cac-01/03.pashr.shtm

⁴⁶ Rossiya i Armeniya. Dvuhstoronniye Otnoşeniya v Svete İzmenyayuşihşya Vneşnepolitičeskikh Prioritetov Armyanskoy Politikiçeskoy Eliti, Daha geniş bilgi için bkz: http://www.e-jurnal.ru/p_bzarub-st-12.html

⁴⁷ Armenia, Daha geniş bilgi için bkz: <http://www.eurasia.ru/contry.cgi?d=2>

⁴⁸ Dina Malışeva, **Problemi Bezopasnosti...**

sorunlar ve iki ülke arasında kara bağlantısının olmamasıdır. Bütün bunlara rağmen, 1990'lı yılların ortalarından başlayarak iki ülke arasında ekonomik ve ticari ilişkilerde ciddi bir gelişmemiştir. Ermenistan ve Rusya arasında ekonomik işbirliği aşağıdaki anlaşmalar çerçevesinde yürütülmektedir:

- 1996'da Önemli Ürünlerin Gönderilmesi Hakkında Rusya Federasyonu Hükümeti ve Ermenistan Cumhuriyeti Hükümeti Arasında İmzalanan Protokol (No: 317. 21.03. 1996).
- 1997'de Ermenistan Cumhuriyeti'ne Devlet Kredisi Verilmesi Hakkında Rusya Federasyonu Hükümeti ve Ermenistan Cumhuriyeti Hükümeti Arasında İmzalanan Protokol (No:1068. 29. 08. 1997).
- Dostluk, İşbirliği ve Karşılıklı Yardımlaşma Hakkında Rusya Federasyonu ve Ermenistan Cumhuriyeti Arasında İmzalanan Anlaşma (No: 339-rp. 28.08. 1997).
- Rusya Federasyonu Hükümeti ve Ermenistan Cumhuriyeti Hükümeti Arasında 1996-1997 Yıllarda Ticari ve Ekonomik İlişkiler Hakkında İmzalanan Anlaşma (NO: 318. 21. 03. 1996).
- Rusya Federasyonu Hükümeti ve Ermenistan Cumhuriyeti Hükümeti Arasında 1995 Yılında Ticari Ekonomik İlişkilerin Genel Prensipleri Hakkında İmzalanmış Anlaşma (No: 99. 01. 02. 1995).
- Rusya Federasyonu Hükümeti ve Ermenistan Cumhuriyeti Hükümeti Arasında Ermenistan Cumhuriyeti Hükümetine Verilen Teknik Kredi Borçlarının 1992 Yılı Sonuçları ve Ocak-Nisan 1993 tarihleri Arasında Geri Ödenmesini Yeniden Düzenleyen Anlaşma (No: 5652. 20.08. 1993).
- Rusya Federasyonu ve Ermenistan Cumhuriyeti Arasında 1993 Yılında Ermenistan'a Devlet Kredisinin Verilmesi Hakkında Anlaşma (No: 5650-1. 20. 08. 1993).
- Rusya Federasyonu Hükümeti ve Ermenistan Cumhuriyeti Hükümeti Arasında 1993 Yılında Ermenistan Cumhuriyeti Hükümetine Verilen Teknik Kredi Borçlarının geri Ödenmesinin Yeniden Düzenlenmesi Hakkında Anlaşma (5651-1. 20.08. 1993).⁴⁹
- Rusya ve Ermenistan Arasında Ekonomik ve Ticari Anlaşma (1992,1993, 1994, 1995, ve 1996-1997 yılları arasında).
- Savunma Sanayi Tesisleri Arasında Üretim ve Teknik-Bilimsel Araştırmaların Geliştirilmesi Hakkında Anlaşma.
- Devletlerarası Ekonomik Yapılanma Hakkında Anlaşma.
- Üretim ve Altyapının Geliştirilmesi Hakkında Anlaşma.
- Sanayi Mülkiyetinin Korunması Alanında İşbirliği Hakkında Anlaşma.
- Çevre Korunması Hakkında Anlaşma.
- Meteoroloji ve Sertifikaların Standartlaştırılması Hakkında Anlaşma.
- Rusya Bilimler Akademisi ve Ermenistan Bilimler Akademisi Arasında Bilimsel İşbirliği ve İletişimin Genişletilmesi Hakkında Anlaşma.
- Eski Sovyetler Birliği'nin Dış Borçlarının Paylaşımı Hakkında Anlaşma.
- Vergilendirme Alanında İşbirliği ve Yardımlaşma Hakkında Anlaşma.
- Hukuki Bilgilerin Paylaşılması Hakkında Anlaşma⁵⁰ vs.

Aralık 1988 depremi Ermenistan ekonomisini ciddi şekilde etkilemiştir. Yapılan hesaplamalara göre deprem Ermenistan ekonomisine 13 milyar Ruble⁵¹ zarar vermiştir. Bu nedenle Ermenistan ekonomik sorunlarla çok daha erken yüzleşmiştir. 1991'de GSYH % 8.8,

⁴⁹ Marat Kenjetaev, 'Oboronnaya Promışlennost Respubliki Armeniya,' Daha geniş bilgi için bkz: <http://cast.ru/russian/publish/1997/oct-dec/1.html>

⁵⁰ İvanov, *Ekonomičeskoe Sotrudničestvo...*, s. 297.

⁵¹ 1988'te Dolar Ruble paritesine göre verilen rakam tahminen 14 milyar Dolara tekabül etmektedir. Bu rakam tartışmaya açıktır.

1992’de % 52.3, ve 1993’te ise % 14.3 oranında azalmıştır. Aralık depreminin ekonomiye vurduğu zararın sonuçlarını aradan kaldırmadan Ermenistan’ın Azerbaycan topraklarını işgal etmesi ve savaş harcamaları Ermenistan ekonomisinin kalkınmasına engel olmuştur. Ermenistan Cumhurbaşkanı 1992’de yayımladığı bir kararname ile dış ticaret üzerinde kısıtlamaları kaldırdıktan sonra Ermenistan’ın dış ticareti büyük ölçüde gelişmiştir. Ancak yeterli altyapı çalışmalarına başlamadan dış ticaretin liberalleştirilmesi kısa süre sonra ciddi sorunları da beraberinde getirmiştir. Bu nedenle hükümet 1993’te dış ticarete ait hukuki düzenlemeleri yeniden gözden geçirerek ciddi kısıtlamalar getirmiş, gümrük vergisi ve ihracat vergisi uygulamıştır. Bu dönemde dış ticarete de gerileme yaşanmış, dış ticaret hacmi 1992’de 335 milyon, 1993’te 156,1 milyon, 1994’te 215.5 milyon, 1995’te 263,4 milyon, 1996’da 273,7 milyon Dolar azalmıştır.⁵²

Ermenistan ve Rusya arasındaki ticaretin büyük bir kısmı değerli taş ve metallerin ithal ve ihracına dayanmaktadır. Rusya 1996’da ham elmas üretiminin % 77’sini, işlenmesi için Ermenistan’a göndermiştir. Bu dönemde Ermenistan işlenmiş elmas üretiminin % 45’ini, altın işlemelerinin % 75’ini ve ayrıca konyak üretiminin % 90’ını Rusya’ya ihraç etmiştir. Bağımsızlık sonrası Ermenistan savunma sanayisinde yaşanan sorunlara rağmen, Rusya askeri sanayisine elektronik ürünler ve yan ürünleri göndermeye devam etmiştir.⁵³

Ulaştırma yaşanan sorunlar, ithalat ve ihracatın büyümesi, Rusya ile ticari ilişkilerin genişlemesi Ermenistan ekonomisinin önünde duran ciddi sorunlardan biridir. Bu sorunu halletmeye çalışan Ermenistan ve Rusya Abhazya demir yolunun açılması konusunda Gürcistan’a baskı uygulamaktadır. Bazı kaynaklar bu konu üzerinde mutabakat sağlandığını ve detayların görüşüldüğünü bildirmiştir. Bu konuda bir açıklama yapan Gürcistan Devlet Başkanı Eduard Şevardnadze, Abhazya demiryolunun açılmasının mümkün olduğunu, ancak eşzamanlı olarak Gürcü mültecilerin Abhazya’ya geri dönmeleri gerektiğini ifade etmiştir.⁵⁴ Gürcü mültecilerin Abhazya’ya geri dönmelerinin kısa vadede mümkün olmadığı göz önüne alınırsa, Ermenistan’ın daha uzun zaman ulaştırma sorununu çözemeyeceği söylenebilir. Güney Osetya’daki gerginliğin azalması sonucunda taraflar arasında kara yolu ulaştırması Kuzey Kafkasya, Güney Osetya ve Gürcistan sınırlarından geçen yol ile sağlanmıştır. Rusya-Ermenistan arasında bir başka ulaştırma hattı da Karadeniz’den sağlanmaktadır. Rus malları Batum veya Poti limanlarına taşınmakta, buradan da demir yolu ile Ermenistan’a taşınmaktadır. Ancak bu hat üzerinde yapılan taşımacılık çok pahalıdır ve güvenli olmadığı için fazla kullanılmamaktadır.

Ermenistan-Rusya arasında demir yolu ulaşımı sağlanamadığı için Ermenistan sanayi tesisleri toplam üretim gücünün 1/3 oranında çalışmaktadır. Ermenistan kimya sanayisi Rusya’ya yılda yaklaşık 50-60 ton amonyak, kalsiyum ve diğer kimyasal maddeler satmaktadır. Ermenistan’ın bağımsızlık sonrası Rusya pazarını büyük ölçüde kaybetmesinden sonra başta Nairit, Rubin, Polivinilaçelat ve lastik fabrikaları olmak üzere toplam 17 sanayi tesisinde üretim tamamen durmuştur.⁵⁵

⁵² Mejgosudarstvennyy Statiçeskiy Komitet, SNG, **Statiçeskiy Byulleten**, Moskova 1997, No: 4, s. 97.

⁵³ İvanov, E. M, ‘Ekonomiçeskoe Sotrudniçestvo Armenii s Rossiei’, Der: Kojokina E. M, **Armenia: Problemi Nezavisimogo Razvitiya**, Moskova 1998, s. 295.

⁵⁴ Hatem Cabbarlı, Ermenistan’da Türkiye-Rusya Rekabeti mi?, Daha geniş bilgi için bkz: <http://www.avsam.org/gunlukbulten/>

⁵⁵ **Respublika Armenia**, 29 Şubat 1996, s. 2.

Ermenistan enerji ihtiyacının büyük bir kısmını Rusya'dan karşılamış, Metsamor Nükleer santraline zenginleştirilmiş uranyum temin etmiştir. Ermenistan ciddi enerji sıkıntısı yaşadığı için Rusya ile enerji ağını birleştirmek istemektedir. Rusya Ermenistan'ın bu isteği doğrultusunda enerji alanında da Kafkasya'ya geri dönmek yönünde ciddi girişimlerde bulunmuştur. Rusya, Sovyetler Birliği zamanında olduğu gibi Kafkasya ülkelerinin enerji dağıtımını merkezi bir sistemden gerçekleştirmeyi amaçlamaktadır. Bu girişimleri sonucunda Tiflis'in enerji dağıtım şebekesi Rus şirketi tarafından kontrol edilmektedir. Rusya aynı zamanda Ermenistan Metsamor Nükleer Santrali ve Sevan-Hrazdan Hidroelektrik Santrallerinin de (buna 5 hidroelektrik santrali dahildir) kontrolünü üstlenmiştir⁵⁶.

Ermenistan ve Rusya 1997'de Rusya-Gürcistan-Ermenistan doğalgaz boru hattı inşaatı hakkında anlaşma imzalamıştır. Bu anlaşmayla Ermenistan'ın doğalgaz ihtiyacının tamamının karşılanması ve hattın Türkiye'ye kadar uzanması öngörülmüştür. Rusya, Ermenistan-İran doğalgaz boru hattının inşaatını da desteklemektedir. Özellikle Ermenistan'da yönetimde bulunan bazı çevreler bu boru hattına büyük önem vererek, Kafkasya'da Ermenistan-Rusya ve İran işbirliğine büyük katkı sağlayacağını düşünmektedir⁵⁷. Ayrıca, bu boru hattı üzerinden Rusya'nın İran Körfezi'ne ve doğu pazarlarına çıkacağı öngörülmektedir. Ancak bu hattın inşaatına henüz başlanmamıştır.

1992-1996 yıllarında iki ülke arasında ulaştırma, haberleşme, petrol ve gaz sanayiinin gelişmesi ve Metsamor Nükleer Santrali'nin yeniden üretime başlaması hakkında hükümetler ve kurumlar arası anlaşmalar imzalanmıştır. Ermenistan ve Rusya arasındaki ekonomik ve ticari ilişkiler Ermenistan Kaynak Rezervleri Bakanlığı ve Rusya'nın Roskontrakt şirketi arasında yapılmaktadır. Her iki ülkenin ekonomisinde yaşanan sorunlar iki ülke arasındaki ekonomik ve ticari ilişkileri de etkilemiştir. Ermenistan'ın Rusya'ya olan borcunu ödeyemediğinden dolayı Rusya 1995'te 'Ticaret ve Ekonomi İşbirliğinin Yeni Prensipleri Hakkında Anlaşma' şartlarını geçici bir süre uygulamamıştır. 1996 yılı sonlarında Ermenistan'ın borcunun bir kısmını ödemesi üzerine, yukarıda ismi geçen anlaşma yeniden yürürlüğe girmiş, iki ülke arasında ihracat ve ithalat yeniden canlılık kazanmıştır.⁵⁸

Nisan 1994'te BDT ülkeleri kendi aralarında Serbest Ticaret Bölgesi'nin oluşturulması için bir anlaşma imzalamıştır. Bu anlaşmada gümrük ve diğer vergilerin kaldırılması, dış ticaretin gelişmesi için gerekli görülen bütün yasal düzenlemelerin yapılması öngörülmüyordu. Ancak bu anlaşma BDT devletleri tarafından yürürlüğe konmamıştır.⁵⁹ Ocak 1995'te Beyaz Rusya, Kazakistan, Kırgızistan ve Rusya arasında Gümrük Birliği Anlaşması (GBA) imzalanmıştır. Rusya hükümeti Ermenistan'ı da bu anlaşmaya katılmaya davet etmiş, ancak Ermenistan hükümeti ekonomik sorunları halletmeden GBA'ya katılmanın söz konusu olmadığını ifade etmiştir.

2000'li yılların başlarına kadar Ermenistan ve Rusya arasında ekonomik ve ticari ilişkilerin üst düzeyde olduğunu söylemek çok zordur. Ancak bu tarihten itibaren taraflar ekonomik ilişkilerin geliştirilmesine çalışmıştır. Bölge devletlerinden Azerbaycan ve

⁵⁶ Daha geniş bilgi için bkz: <http://www.azg.am/start.pl?lang=TR&num=2003100206>

⁵⁷ Hatem Cabbarlı, 'Bağımsızlık Sonrası Ermenistan'ın Enerji Politikası', *Avrasya Dosyası* (Enerji Özel), Bahar 2003, Cilt: 9, Sayı: 1, ss. 250-252. Anna Agababayan, *Armeniya: Yejekvartalnıy Analitiçeki Obzor* (Haziran-Eylül 2003), Daha geniş bilgi için bkz: <http://www.mpa.ru:8081/analytics/issue.php?id=223>

⁵⁸ Polyakov N, *Rossiya-Armeniya: Sostoyanie i Prespektivi Razvitiya Torgovo-Ekonomičeskih Otnoşenii, Vneşnaya Torgovlya*, Moskova, 1996, No: 10-11, s. 23.

⁵⁹ İvanov, *Ekonomičeskoe Sotrudniçestvo...*, s. 305.

Gürcistan'ın ABD ve Avrupa ülkeleri ile ekonomik, siyasi ve ticari ilişkilerini geliştirmesi de taraflar arasındaki ekonomik işbirliğinin güçlenmesine neden olmuştur. Güney Kafkasya'daki varlığını sadece Ermenistan'da bulunan askeri varlığı ile sürdüremeyeceğini anlayan Rusya, be nedenle özellikle Putin'in iktidara gelmesinden sonra (26 Mart 2000) ekonomik anlamda Ermenistan'a daha çok yardımda bulunmuştur. Örneğin, 2001'de Ermenistan-Rusya arasında dış ticaret 2000 yılına göre % 30 oranında artarak 230.9 milyon Dolar olmuştur. 180 milyon Dolarlık yatırımla Rusya Ermenistan ekonomisine en çok yatırım yapan devlettir. Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin'in Eylül 2001'de Ermenistan'a yaptığı ziyaret zamanı '2010 Yılına Kadar Uzun Vadeli Ekonomik İşbirliği Anlaşması' imzalanmıştır.⁶⁰

X. Askeri İlişkiler

Rusya'nın savunma politikasında güney bölgelerden gelebilecek saldırıların karşısının alınması için Kafkasya'nın jeopolitik özelliği Rusya'nın Ermenistan'da askeri varlığının devam etmesi için büyük önem taşımaktadır.⁶¹ Rusya'nın Ermenistan ile askeri ve askeri teknik işbirliğinin en temel nedenlerinden biri de Rusya'nın uzun vadede bu bölgede askeri-siyasi varlığının devam etmesini sağlamaktır. Ermenistan'ın Türkiye'den algıladığı askeri tehdit de ülkedeki Rus askeri varlığının devam etmesini sağlayan en büyük nedenlerden biridir.⁶² Bu nedenle de Ermenistan ve Rusya arasında askeri işbirliği her iki ülke açısından büyük önem taşımaktadır. Ermenistan, yerleştiği coğrafi konum ve bağımsızlık sonrasında izlediği yayılmacılık politikası gereğince Rusya'nın askeri desteğine ihtiyaç duymuştur. 1991'den itibaren Rusya ile özellikle askeri ilişkilerine önem veren Ermenistan hem ulusal ordu kuruculuğunda hem de Azerbaycan topraklarının işgal edilmesinde Rusya'nın askeri ve ekonomik desteğini almıştır.

Ermenistan silahlı birlikleri daha Sovyetler Birliği dağılmadan önce 1980'li yılların sonlarından itibaren kurulmaya başlamıştır. Gönüllü birliklerden oluşan küçük silahlı birlikler Azerbaycan'a karşı askeri operasyonlara katılmış ve Ermenistan'da bulunan Rus askeri birliklerine yönelik saldırılar düzenlemiştir. Ermenistan 1992'de Birlik cumhuriyetleri arasında askeri araç, gereç ve mühimmatın paylaşılmasını öngören Taşkent anlaşması imzaladıktan sonra resmi olarak milli ordu kurmak için altyapı çalışmalarını daha da hızlandırmış, silahlı birliklerin faaliyetini düzenleyen 'Ermenistan Cumhuriyeti Savunma Hakkında Kanun' kabul edilmiştir.⁶³

Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra Birlik cumhuriyetlerine verilecek silah kotası ve Avrupa Konvansiyon Kuvvetler Anlaşması'ndan (AKKA) kaynaklanan yükümlülüklerin yerine getirilmesi için 15 Mayıs 1992'de Taşkent'te imzalanmış anlaşma şartlarına göre Ermenistan ve Azerbaycan silahlı kuvvetlerinde 250 tank, 220, zırhlı araç, 285 topçu sistemi, 100 savaş uçağı ve 50 saldırı helikopterin verilmesi kararlaştırılmıştır.⁶⁴ Ancak Ermenistan bu

⁶⁰ Rossiysko-Armyanskıe Otnoşeni, Daha geniş bilgi için bkz: <http://www.ln.mid.ru/ns-rsng.nsf/6bc38aceada6e44b432569e700419ef5/432569d80022146643256ac7004d095e?OpenDocument>

⁶¹ Filip Kazin, 'Rossiya i Armeniya: Çto daşe?', Daha geniş bilgi için bkz: <http://www.mpa.ru:8081/analytics/issue.php?id=102> ve <http://www.day.az/view.php?id=2077>

⁶² Kazin, *Rossiya i Armeniya: Çto...*,

⁶³ Zakon Respubliki Armeniya ob Oborone, Daha geniş bilgi için bkz: <http://www.parliament.am/hdoc/Laws/ru/pasht1.html>

⁶⁴ Georgiev, V, 'Mejetniçeskie Konfliktiv Bıvşım SSR Porodila Sama Rossiya,' *Nezavisimaya Gazeta*, 17-23 Ekim 1997.

sınırlamaya uymamış, çeşitli yollardan başta Rusya olmak üzere, Ukrayna, Beyaz Rusya,⁶⁵ Kırgızistan, Çin, ve Bulgaristan’da silah almaya devam etmiştir.⁶⁶

Taşkent anlaşmasına göre Rusya Ermenistan’da konuşlanan askeri üslerinden 2/3’sini, 180 T-72 tankı, 60 BTR-60 ve BTR-70, 25 BRM-1K, 130 top ve havan topu onlarca Osa, İgla ve Şilka tipi hava savunma sistemlerini Ermenistan’a devretmiştir.⁶⁷ Sovyet ordusunun paylaşılmasının ardından Ermenistan 1993 ve 1996 yıllarında Rusya’dan aldığı silah, askeri teknoloji ve mühimmat ile ordusunu daha da güçlendirmiştir.⁶⁸

Ermenistan bağımsızlığını kazandıktan sonra başta Rusya olmakla BDT çerçevesinde askeri ilişkilerini geliştirmiş, bu bağlamda 15 Mayıs 1992’te BDT’ye üye devletlerin Taşkent’te imzaladığı Kolektif Güvenlik Örgütü’ne katılmış ve 7 Ekim 2002’de kabul edilen tüzüğü Ermenistan parlamentosu onaylamıştır.⁶⁹ Üye devletler arasında askeri-politik işbirliğini öngören BDT Devlet Başkanları Komitesi’nin kabul ettiği ‘BDT Entegre Çalışmalarının Genel Yönleri’ adlı memorandum Ermenistan tarafından desteklenmiştir. 10 Şubat 1995’te ‘Kollektif Güvenlik Anlaşması’na Üye Devletler Arasında Kollektif Güvenlik Konsepti’ adlı anlaşmayı kabul etmiş ve Kasım 1995’te Ermenistan Parlamentosu bu anlaşmayı onaylamıştır. Ermenistan, BDT çerçevesinde ‘Hava Savunma Sistemi Koordinasyon Komitesi’ ve ‘Askeri Teknik Komite’ olmakla iki askeri organda temsil olunmaktadır.⁷⁰

İki ülke arasındaki askeri işbirliği özellikle Ermenistan Devlet Başkanı Petrosyan döneminde daha da gelişmiş, çeşitli askeri anlaşmalar imzalanmıştır. 1992 yılına kadar eski Sovyetler Birliği’nin 7. Muhafız Ordusu Ermenistan’da bulunmuştur. Aynı yılın ortalarında 7. Muhafız Ordusuna bağlı 16. ve 17. Tümen Ermenistan’a devredilmiştir.

Ermenistan ve Rusya arasında 21 Ekim 1994’de imzalanan anlaşma şartlarına göre, Rusya’ya Gümrü ve Erivan’da olmak üzere iki askeri üs kurmasına izin verilmiştir.⁷¹ Aslında bu askeri üsler daha Sovyetler Birliği dağılmadan önce de Ermenistan’da bulunmaktaydı. Ancak Ermenistan bağımsızlığını ilan ettikten sonra bu üslerin hukuki statüsü ile ilgili belirsizlik söz konusu olmuştur. Ermenistan bu üsleri ulusal bağımsızlıklarının garantörü olarak gördüğü için bu konuda Rusya için sorun çıkarmamıştır. Ermenistan Savunma Bakanı Serj Sargsyan Trend Ajansına verdiği bir demeçte ‘Ermenistan’da bulunan Rus askeri üslerinin varlığı bizim ulusal güvenliğimizin ayrılmaz bir parçasıdır’⁷² ifadesini kullanmıştır. Petrosyan’ın Ağustos 1997’de imzaladığı ‘Rusya ile Dostluk ve Karşılıklı Yardımlaşma Anlaşması’nın 2. maddesinde ‘...Anlaşmaya varan taraflar, her hangi silahlı saldırı tehlikesi ile karşılaşır veya silahlı saldırıya uğrarsa, en kısa sürede anlaşmayı imzalayan diğer tarafla görüşmelere başlayarak savunmayı

⁶⁵ Daha geniş bilgi için bkz: <http://www.azg.am/start.pl?lang=TR&num=2003100902>

⁶⁶ Anna Agababayan, Armeniya: Yejekvartalnıy Analitichekiy Obzor, Daha geniş bilgi için bkz: <http://www.mpa.ru:8081/analytics/issue.php?id=223>

⁶⁷ Marat Kenjetaev, ‘Oboronnaya Promıshlennost Respubliki Armeniya,’ Daha geniş bilgi için bkz: <http://cast.ru/russian/publish/1997/oct-dec/1.html>

⁶⁸ U.S. Library of congress, Country Study, Armenia-Geopolitic, Daha geniş bilgi için bkz: <http://lcwb2.loc.gov>.

⁶⁹ Natsionalnoe Sobranie Armenii Ratifiçirovalo Ystav Organizaçii Dogovora o Kollektivnoy bezopasnosti, Daha geniş bilgi için bkz: <http://www.newspb.ru/allnews/155192/>

⁷⁰ Tişşenko. G, ‘Voorujennie Silı i Voennno-Politicheskiy Kurs Armenii’, Der: Kojokina E. M, **Armenia: Problemi Nezavisimogo Razvitiya**, ss. 558-559.

⁷¹ Kenjetaev, **Oboronnaya Promıshlennost Respubliki** ...,

⁷² **ARKA Haber Ajansı**, 21 Kasım 2003, Natsionalnaya Bezopasnost Kak Prioritet v Armyano-Rossiyskih Otnoşeniyah, Daha geniş bilgi için bkz: <http://www.armenianembassy.ru/arsen.html>

sağlayacak, barış ve güvenliğin korunması yönünde ortak hareket edeceklerdir.’ 3. maddede ise ‘...Anlaşmaya varan taraflar, her hangi bir devlet veya devletler grubu tarafından barış ve güvenliği tehdit edildiği takdirde, barış ve güvenliğin sağlanması için BM anlaşmasının 51. maddesi gereğince askeri yardım da dahil olmak üzere birbirilerine yardım edeceklerdir.’⁷³ ifadesi göz önünde bulundurulursa Sargsyan’ın, Türkiye ve Azerbaycan’ı uyararak bu devletlerin Ermenistan’a saldırıda bulunması halinde Rus askeri üslerinin de kullanılacağını ima ettiği anlaşılmaktadır. Anlaşma imzalandıktan sonra Azerbaycan Rusya’ya itiraz ederek Ermenistan’ın fiilen Azerbaycan ile savaş durumunda olduğunu ve bu anlaşmanın Azerbaycan’a karşı imzalandığını dile getirirse de, Rusya ve Ermenistan bu anlaşmanın her hangi bir devlete karşı imzalanmadığını açıklamıştır. Dağlık Karabağ Savaşı devam ettiği bir zamanda Türkiye’nin Nahçıvan’a asker göndermesinin gündeme gelmesi üzerine, Rusya buna ciddi şekilde itiraz etmiş, BDT Savunma Bakanı Şapoşnikov, konuyla ilgili yaptığı açıklamada ‘Türkiye’nin sadece Nahçıvan’a ordu göndermesi değil, Kafkasya’daki gelişmelere müdahale etmesi bile üçüncü dünya savaşına neden olur’ ifadesini kullanmış, Rusya devlet Başkanlığı Ofisinden ise Türkiye’nin Nahçıvan’a ordu gönderdiği takdirde taraflar arasında imzalanmış Kars ve Moskova Anlaşmalarının yeniden gözden geçirebileceklerini vurgulamıştır.⁷⁴

Bu konuda ikinci bir anlaşma da 16 Mart 1995’de imzalanmıştır. Anlaşma gereğince Gümrü’de bulunan 102. Rus askeri üssüne yaklaşık 3000 kişiden oluşan birlik, SU-27 savaş uçağı filosu, hava savunma birlikleri ve S-300 roketleri konuşlandırılmıştır.⁷⁵ Bundan başka ‘Rusya Federasyonu ve Ermenistan Cumhuriyeti Arasında Hava Savunma Güçleri Arasında Ortak Hareket Eylem’ anlaşması imzalanmış, ortak hava savunma sistemi kurulmuş ve koalisyon savunma birliklerinin oluşturulması için çalışmalara başlanmıştır.⁷⁶ Rusya ve Gürcistan arasında Rus askeri üslerinin çıkarılması konusunda imzalanmış anlaşma gereğince Rusya, Gürcistan’ın Viziani bölgesinde bulunan askeri üssünden asker ve silahların bir bölümünü Ermenistan’a sevk etmiştir. Günümüzde Rusya’nın, Ermenistan’ın Gümrü şehrinde 12, Ahuryan’da 4, Aragaç’ta 2, Eşterek’ta 1, Erivan’da 7, Kafan’da 1, ve Nubaraşen kasabasında 2 askeri üs olmak üzere toplam 29 askeri karakolu bulunmaktadır. (Bkz: Tablo No 1. s. 47.) Rus askeri üslerinin yerleştiği bölgelere dikkat edilirse toplam 14 üssün Türkiye sınırına yakın bölgelerde konuşlandığı görülmektedir.⁷⁷ Ermenistan bununla da yetinmeyip 22 Aralık 2002’de Gürcistan’da çıkan muhabere birliklerinin bir kısmını kendi sınırlarında konuşlandırmıştır. Bu birlikler, Rusya’nın Güney Kafkasya Askeri Birlikleri Komutanlığı’na verilmiştir.⁷⁸ Konuyla ilgili görüşlerini açıklayan Azerbaycan Dışişleri Bakanlığı Rus üslerinin Ermenistan’a konuşlandırılmasına itirazını bildirmiş, bu durumun Dağlık Karabağ sorununun çözümünü engelleyeceğini ifade etmiştir. Ayrıca, silahların Ermenistan’a nakledilmesi Rusya’nın ve Ermenistan’ın Avrupa Konvansiyon Kuvvetler Anlaşması’nın şartlarının ihlal ettiği anlamına gelmektedir.

Şubat 1992’de Ermenistan ve Rusya arasında imzalanmış anlaşmaya göre Ermenistan-İran ve Ermenistan-Türkiye sınırları Rusya Sınır Kuvvetleri Komutanlığı tarafından

⁷³ Rossiyskogo Gazeta, 13 Eylül 1997.

⁷⁴ Sergey Şakaryants, *Politika Postsovetskoy Rossii Na Kavkaze i Ee Perspektivi*, Ermenistan Stratejik ve Milli Araştırmalar Merkezi Yayınları, Erivan 2001, s. 47. ‘Ermenistan’ı Bölen Anlaşmaların Geçersiz İlan Edilmesi gerekir.’ Daha geniş bilgi için bkz: http://www.azg.am/_TR/20010906/2001090602.shtml, Problema Nahiçevana v Svete mejdunarodnih Dogovorovi Karabakhskogo Konfliktı, Daha geniş bilgi için bkz: <http://www.iatp.irex.am/grants/artsakh/nakhichevan.htm>

⁷⁵ Golotyuk.Y, ‘Zakavkazskaya Gonka Voorujenii’, *İzvestiya*, 23 Ocak 1999.

⁷⁶ U Rossi i Armenii-Yedinaya Sistema PVO, Daha geniş bilgi için bkz: <http://www.aviaport.ru/news/Aviation/4028.html>

⁷⁷ Kenjetaev, *Oboronaya Promışlennost Respubliki ...*,

⁷⁸ Daha geniş bilgi için bkz. <http://www.525ci.com/2002/12/21/read.php?m=1&id=4>

korunmakta ve Ermenistan Sınır Kuvvetleri Komutanlığında yaklaşık 1500 Rus subayı görev yapmaktadır.⁷⁹ Anlaşmanın imzalanmasından sonra Rus basınında konu ile yapılan yorum ve değerlendirmelerde, Ermenistan sınırlarının BDT ve Rusya sınırları olduğu ifade edilmiştir. Burada dikkati çeken bir nokta, Ermenistan'ın Rusya ile kara bağlantısı olmamasına rağmen, sınırlarının Rusya sınırları gibi gösterilmesidir.

2000'de ise taraflar arasında Gümrü'de konuşlanan Rus askeri üssün gayrimenkulları ile birlikte karşılıksız olarak 25 yıllığına Rusya'nın kontrolüne verilmesini öngören bir anlaşma imzalanmıştır. Ermenistan Rus sınır koruma kuvvetleri masraflarının % 30'unu karşılamaktadır.⁸⁰ Ermenistan'da konuşlanan Rus askeri üsleri ve mühimmat bölge güvenliğini ciddi şekilde tehdit etmektedir. Zira her hangi bir tehlike söz konusu olursa, Ermenistan bu birlikler ve silahlarla kısa bir sürede ordusunu bir kaç defa güçlendirmek imkanına sahiptir. Ermenistan'da Rus askeri varlığının bulunması Rusya'ya sadece Ermenistan'ın değil, aynı zamanda tüm Kafkasya'da gelişen siyasi olaylara müdahale etmek olanağı sağlamıştır. Ermenistan'da konuşlanan 102. Rus askeri üssü ve Ermenistan ordusu sık sık askeri tatbikat düzenlemektedir. Eylül 1996'da düzenlenmiş en büyük tatbikata ise yaklaşık dört bin asker, bin tank ve zırhlı araç, elli topçu sistem ve dört Su-27 savaş uçağı katılmıştır.⁸¹

Eylül 2001'de Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin'in Ermenistan'ı ziyaretinden kısa süre önce, Ermenistan ve Rusya Savunma Bakanları basın konferansı düzenleyerek iki ülke arasında askeri ilişkiler hakkında bilgi vererek taraflar arasında 40'tan çok askeri anlaşma imzalandığını bildirmiştir. Rusya Savunma Bakanı Sergey İvanov, Rusya'nın kısa ve orta vadede Kafkasya ve özellikle Ermenistan'daki askeri üslerden vazgeçmeyeceklerini ifade ederek, bunun Rusya açısından jeopolitik bir zorunluluk olduğunu dile getirmiştir. Ermenistan ve Rusya arasında 27 Eylül 2000'de 'Ortak Güvenliğin Sağlanması Açısından Ortak Askeri Birlikler/Güç Kullanılması Hakkında' anlaşma imzalanmıştır.⁸²

Bu askeri anlaşmalardan başka Rusya, 1993-1996 yılları arasında Ermenistan'a karşılıksız olarak yaklaşık 1 milyar Dolarlık silah göndermiştir.⁸³ Azerbaycan Parlamentosu Rusya Devlet Duma'sına mektup yazarak bu konunun araştırılmasını talep etmiş ve Rusya'nın Ermenistan'a bir milyar Dolarlık silah vermesi ile Karabağ sorununun çözümü için arabulucu girişimlerine ters düştüğünü ifade etmiştir. Rusya hükümeti konuyla ilgili yaptığı açıklamada Ermenistan'a verilen silahların yasadışı yollarla değil iki ülke arasında imzalanmış olan anlaşmalar çerçevesinde verildiği konusunda açıklama yapmasına rağmen, Ermenistan Dışişleri Bakanlığı'ndan yapılan açıklamada ise Rusya'nın Ermenistan'a silah vermediği bildirilmiştir.⁸⁴

Ermenistan ve Rusya, aralarındaki askeri işbirliğinin stratejik önem taşıdığını ve bölgede her iki devletin siyasi ve askeri çıkarlarına hizmet ettiğini çeşitli vesilelerle dile

⁷⁹ Tişşenko, *Voorujennie Sil i Voennno...*, s. 560.

⁸⁰ Dina Malışeva, Problemi Bezopasnosti na Kavkaze, Daha geniş bilgi için bkz: http://www.ca-c.org/online/2001/journal_rus/cac-01/05.malishr.shtml

⁸¹ Şakaryants, *Politika Postsovetsoy Rossii...*, s. 173.

⁸² Şakaryants, *Politika Postsovetsoy Rossii...*, s. 182.

⁸³ Grunin. V. F, Azerbaydjan: Etot Nelegkiy Suverenitet, Daha geniş bilgi için bkz: <http://www.e-journal.ru/bzarub-st2-3.html>, Azerbaydjan Obvinyayet Rossii v Nezakonnıkhkh Postavkakh Orujıya v Armenii, Daha geniş bilgi için bkz: <http://www.rambler.ru/db/news/msg.html?mid=1377063&s=11>, Russian Illegal Arm Supplies to Armenia, Daha geniş bilgi için bkz: <http://www.karabakh.org/?id=3004&item=1>

⁸⁴ O Napryajennosti v Armyano-Azerbaydjanskikh Otnoşeniyakh, Daha geniş bilgi için bkz: http://www.nns.ru/analytdoc/ims/obzory/0104_18.html,

getirmiştir. Ermenistan topraklarında konuşlanan Rus askeri üslerini denge unsuru görürken, Rusya hem Kafkasya sınırlarının güvenliğinin korunması açısından hem de bölgeyi kontrol etmek açısından askeri işbirliğinin önemini vurgulamıştır.

XI. Rusya'daki Ermeni Diasporası ve Faaliyetleri

Ermenilerin Rusya'ya ilk gelişleri 13. yüzyıla tekabül etse de ilk örgütlenme çabaları 19. yüzyılda başlamıştır. Moskova, Petersburg ve güney bölgelerde faaliyet gösteren Ermeni dernek ve teşkilatları 1917 Bolşevik devriminden sonra yasaklanmış ve 1990 yılı başlarına kadar bu durum devam etmiştir. Sovyetler Birliğinin dağılmasından sonra Rusya Ermenileri yeniden örgütlenmeye başlamış ve çeşitli sivil toplum örgütleri kurarak hem lobi faaliyetlerine başlamış hem de Rusya'nın sosyo-politik hayatına entegre olmaya çalışmıştır.

Ermenistan'ın bağımsızlığını ilan ettikten sonra yaşadığı ekonomik kriz, Aralık 1988'deki deprem ve Dağlık Karabağ Savaşı nedeniyle Rusya'ya göçün ikinci büyük dalgası yaşanmıştır. Öteden beri Rusya'da yaşayan ve kendilerini Ermenistan'ın Rusya'daki bir parçası olarak tanımlayanlar, bağımsızlık sonrası Rusya'ya göç edenleri vatana ihanet etmekle suçladıkları için bağımsızlık sonrası Rusya'ya göç eden Ermeniler diasporanın gelişmesine ve faaliyetlerine fazla katkıda bulunmamıştır. Ekonomik nedenlerle göç eden Ermenilerden bazıları kendilerine iş kurarak büyük başarılar elde etmiş, bir çoğu da suç örgütlerine katılmış ve Ermenistan'ın 'imajını' kötü yönde etkilemiştir. Bu nedenle de hâlen daha önceden Rusya'da yaşayan Ermenilerle 1980'li yılların sonlarında göç eden Ermeniler arasında bazı anlaşmazlıklar mevcuttur.

Avrupa ve Amerika'daki Ermeni diasporasını Rusya'daki Ermeni diasporası ile karşılaştırırken bir çok farkın olduğu görülmektedir. Büyük finans gücüne sahip Avrupa Ermeni diasporasının Ermenistan'ın siyasi ve sosyal hayatında daha etkili olduğu ve zaman zaman iç ve dış politikayı yönlendirecek girişimlerde bulunduğu bilinmektedir. Örneğin, Türk-Ermeni Uzlaştırma Komitesi kurulduğu zaman Avrupa ve Amerika diasporası buna karşı çıkmış ve Ermenistan Dışişleri Bakanlığı önce bu komite hakkında olumlu görüş bildirmesine rağmen, daha sonra böyle bir organizasyondan habersiz olduklarını açıklamıştır.⁸⁵ Devlet Başkanı Levon Ter-Petrosyan diasporanın Ermenistan'ın iç ve dış işlerine müdahale etmesine karşı çıkarken, Robert Koçaryan bu konuda daha ılımlı bir tutum izlemeye çalışmıştır. Daha kısıtlı siyasi ve ekonomik gücü olan Rusya'daki Ermeni diasporası ise Ermenistan iç ve dış politikasına müdahale edebilme yeteneğine henüz sahip olamamıştır.

Rusya'da yaşayan Ermeniler, özellikle 1990'lı yıllardan sonra siyasi ve kültürel örgütlenme sürecine başlamıştır. Bu örgütlerden ilki 'Kendi Kaderini Tayin Etme' ve 'Siyasi Mahkumların Haklarının Korunması İçin Ermeni Komitesi' olmuştur.⁸⁶ Ermeniler bu örgütler aracılığıyla ileriki yıllarda yapacakları siyasi eylemlerin altyapısını hazırlamıştır.

Siyasi ve kültürel merkezlerin sayısı bakımından Rusya'da Yahudi, Ukraynalı ve Tatarlardan sonra Ermeniler dördüncü sırada yer almaktadır.⁸⁷ Rusya'nın kültürel hayatında

⁸⁵ Tatul Hakobyan, 'Ermenistan Türk-Ermeni Uzlaştırma Komisyonunun İhtiyacını Hissetmiyor.' Daha geniş bilgi için bkz: <http://www.azg.am/TR/20020521/2002052101.shtml>, Harut Sasunyan, 'Uzlaştırma Komisyonu'nun Sonu mu?', Daha geniş bilgi için bkz: <http://www.azg.am/TR/20011201/2001120104.shtml>

⁸⁶ Eldar İsmayilov ve.b., *Azerbaycan Tarihi*, Öğretmen Yayınevi, Bakü, 1995, s. 311.

⁸⁷ Tamara Poloskova, *Armyanskaya Diaspora v Rossii*: www.armenia.ru.

iyi tanınan Abel Aganbekyan, Armen Cigerhanyan ve Artur Çilingarov'un⁸⁸ maddi ve manevi desteği ile 'Ermenistan ve Dünya' dergisi yayınlanmaktadır. Bu derginin esas amacı Ermenistan'da ve dünyada gelişen olaylar, Ermeni kültürü ve tarihi, Amerika, Avrupa ve Rusya'daki Ermeni diasporası konusunda bilgi vermektir. Rusya'nın toplumsal hayatında, büyük ve orta ölçekli ticarete, siyasi dairelerde ve kültür kurumlarında tanınmış Ermenilerin olmasına rağmen, Rusya'daki Ermeni diasporasının Avrupa ve Amerika diasporası kadar siyasi ve kültürel faaliyette bulunmamaktadır ve lobi faaliyetleri zayıftır. Bir çok konuda da Avrupa diasporasının görüşlerini benimsemektedir. Bunun birkaç nedeni vardır:

-1980'li yıllardan önce Rusya'ya göç eden Ermeniler buradaki siyasi ve kültürel hayata adapte olmuş, daha sonra göç eden Ermeniler ise halen adapte sürecini tamamlamamıştır ve bu iki kesimin arasında kültür anlayışlarında da farklılıklar vardır.

-Ermenistan'dan göç ederek Rusya'da yaşayan Ermenilerin ekonomik durumunun genelde çok iyi olmasına rağmen, büyük bir kısmı diaspora faaliyetlerine katılmamaktadır. Ermenistan'ın Rusya Büyükelçiliğinden yapılan açıklamada maddi durumu iyi olan Ermenilerin mafya örgütleri ile işbirliği yaptıkları ve diaspora ile ilgilenmedikleri ifade edilmiştir.⁸⁹

- Ermenistan'daki siyasi partiler arasında Rusya'daki Ermeni diasporasında etkili olmak için rekabet yoktur. Taşnaksutyun Partisi hariç, diğer partilerin Rusya'da altyapı çalışmaları ve faaliyetleri mevcut değildir. Rusya'daki Ermeni diasporası kuruluşlarının faaliyetlerini düzenleyen kanun yoktur. Bazı diaspora kuruluşları arasında ideolojik görüş ayrılıkları devam etmektedir.

Ermeni aydınlarının ve iş adamlarının en çok bulunduğu bölge Moskova'dır. Moskova Ermenileri daha etkin bir örgütlenme sürecini başlatmış ve 1988'de ilk Ermeni diasporasını kurmuştur.

Ermeni kuruluşları Ermenistan'a maddi ve manevi yardımların yanı sıra, Rusya'da yaşayan Ermeniler için cumartesi okulları açmış, gazete, dergi ve kitap yayınlamıştır. Rusya'daki Ermeni diasporası kuruluşlarından biri de 'Rusya Ermenileri Birliği'dir⁹⁰ (REB). Birlik Başkanlığına elmas üretimi konusunda Rusya'da tanınmış işadamı Ara Abramyan getirilmiştir. REB'nin esas amacı Rusya'daki Ermenileri kendi etrafında birleştirmek, Ermenilerin dini ve milli bayramları için Moskova'da kutlama törenleri düzenlemek, Ermeni ve Rus işadamlarının Ermenistan'a yatırım yapmalarını sağlamak, Rus kamuoyuna Dağlık

⁸⁸ Artur Çilingarov. 25 Eylül 1939'da Petersburg'da doğdu. S. Ordjenikidze adına Baltık tersanesinde çalıştı. 1958'de Amiral Makarov adına Petersburg Deniz Mühendisliği okulunu kazandı ve 1963'de okyanus bilimleri fakültesinden mezun oldu. 1963-1965'de Kuzey Kutbunda bilimsel çalışmalar yaptı. 1965'de Yakutya Sovyet Sosyalist Özerk Cumhuriyeti Bulunsk ili Komünist Partisi Genel Sekreterliğinde Gençlerle İş üzere Bölüm Başkanı seçildi. 1986'ya kadar çeşitli görevlerde bulundu. Şimdi Rusya devlet Duması Federal Meclis Başkanı yardımcısıdır. Sovyetler Birliği Kahramanı unvanı almış son Ermenidir. Rusya'daki Ermeni diasporasının en etkili temsilcilerinden biridir.

⁸⁹ Poloskova, **Armyanskaya Diaspora...**

⁹⁰ 2002 yılı sonlarından itibaren Rusya Ermenileri Birliği Başkanı Ara Abramyan Dünya Ermenileri Kongresini oluşturmak için bir faaliyete başlamış, Avrupa devletleri ve ABD'yi ziyaret ederek Ermeni sivil toplum kuruluşları yetkilileri ile görüşmüştür. Hem Ermenistan Devlet Başkanı, hem de dünyadaki Ermeni kurum ve kuruluşların desteğini alan Abramyan, Dünya Ermenileri Kongresi'nin Kurucu Kurultayını 5-7 Ekim tarihleri arasında Moskova düzenlemiştir. Kurultaya, 52 ülkeden, 138 farklı Ermeni kurum ve kuruluşlarını temsil eden 300 kişinin yanı sıra, Rusya Federasyonu Devlet Başkanı Vladimir Putin, Ermenistan Devlet Başkanı Robert Koçaryan, Moskova Belediye Başkanı Yuri Luşkov, Rusya Federasyonu Dışişleri Bakanı İgor İvanov, Rusya Devlet Duma'sı ve Ermenistan Parlamentosundan milletvekilleri de katılmıştır. Daha geniş bilgi için bkz. '12 Milyon Ermeninin Birleştirilmesi Moskova'da Başlıyor,' <http://www.azg.am/start.pl?lang=TR&num=2003100805>, 'Dünya Ermeni Kuruluşu Kurucu Kongresi Moskova'da çalışmalarına Başladı,' <http://www.azg.am/start.pl?lang=TR&num=2003100701>

Karabağ konusunda kendi görüşlerini benimsetmek ve sözde Ermeni soykırımı konusunun Rusya Duma'sında görüşülmesine çalışmaktır.

Rusya'daki Ermeni diasporası, Ermenistan-Rusya arasındaki ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi yönünde ciddi faaliyette bulunmuştur. Ermeni diasporası liderleri Rus işadamlarının Ermenistan'a yatırım yapmalarını propaganda etmektedir. Özellikle Rusya Ermenileri Birliği'nin (REB) bu konuda ciddi girişimleri vardır. REB Başkanı Abramyan başkanlığında bir grup Rus ve Ermeni işadamı 3 Mart 2001'de Ermenistan'ı ziyaret etmiş ve Devlet Başkanı Robert Koçaryan'la görüşmüştür. Bu görüşmede Rus işadamlarının Ermenistan'a yatırım imkanları hakkında bilgi verilmiştir. Koçaryan da her konuda Rus işadamlarının yatırım planlarını değerlendireceğini ve Ermenistan'ın Rus sermayesine ihtiyacı olduğunu bildirmiştir.⁹¹

REB, sözde Ermeni soykırımının Rusya Duma'sı tarafından görüşülmesi ve bu konuda kanun çıkarılması için yoğun çalışmalarda bulunmuştur. Liberal Demokrat Partisinden milletvekili Aleksey Mitrofanov'un 1995'te hazırladığı ve Rusya Duması tarafından 'Batı Ermenistan'da 1915-1922'de Ermeni halkı soykırımının kınanması hakkında' bildiriye kabul etmesi Ermeni diasporası faaliyetlerinin bir sonucudur. Rusya Devlet Başkanı 15 Eylül 2001'de Ermenistan'a yaptığı ziyaret sırasında sözde Ermeni soykırımı anıtına çiçek koymuş, anıt defterine 'Rusya her zaman Ermeni halkının acı ve trajedilerine duyarlı olmuştur. Soykırım kurbanları önünde saygıyla eğiliriz'⁹² diye yazmıştır.

Rusya Ermenileri 1990'lardan itibaren açıkça Türkiye'ye karşı toprak iddiaları ileri sürmeye başlamıştır. Ermeniler, 'Batı Ermenistan' diye adlandırdıkları Erzurum, Trabzon, Van ve Bitlis'ten 1917'ye kadar göç etmiş Ermeniler adına Moskova'da 'Batı Ermenistan' Halkına Yurtdışında Temsilcilik Kurması Hakkında Çağrı' yayınlamıştır. Bu çağrıda, Osmanlı'da yaşayan Ermenilere 'soykırım' yapıldığını, bütün dünya devletlerinin yanı sıra Türkiye'nin de 'soykırımı' tanınması ve sorumluluğunu üstlenmesi gerektiği bildirilmiştir.

Ayrıca, 'Batı Ermenistan' halkının nüfus sayımı yapılması ve sürgünde olan 'Batı Ermenistan' Millet Meclisi ve Hükümetinin kurulması öngörülmüştür. Bunun için hedefleri şunlardır:

- Uluslararası örgütlerde, Türk hükümeti ve diğer ilgili taraflar karşısında 'Batı Ermenileri' torunlarının çıkarlarını savunmak;
- 1915-23'de yapılan sözde soykırımın Türkler ve diğer devletler tarafından tanınması;
- Sözde soykırım yapmış Osmanlı İmparatorluğunun hukuksal devamı olan Türkiye'den Batı Ermenilerine yapılan haksızlıklar için maddi ve mânevi tazminat almak için BM ve Lahey İnsan Hakları Mahkemelerinde dava açmak vs.⁹³

Özellikle son yıllarda Rusya'daki Ermeniler Karabağ ve sözde soykırım propagandasının yanı sıra Gürcistan'ın toprak bütünlüğünü tehlikeye sokan beyanlarda bulunmuştur. REB'nin 2 Aralık 2000'de Milli Bağımsızlık Harekatının 110. yıldönümü nedeniyle düzenlediği törene Taşnaksutyun Partisi Divan Kurulu üyesi Vaan Ovannisyan, Ermenistan'ın Rusya Büyükelçisi Suren Saakyan, Rusya-Ermenistan İşbirliği Komitesi Başkanı Bagdasaryan ve Emekli General İsakulov da katılmıştır. Görüşmelerde, Gürcistan'da

⁹¹ **Azg.** 6 Mart 2001.

⁹² **Azg.** 18 Eylül 2001.

⁹³ **Nezavisimaya Gazeta**, 21 Kasım 2000

yaşayan Ermenilerin problemleri ve statüleri tartışılmış, Gürcistan Anayasasında değişiklik yapılarak Ermenilere kendi kaderlerini tayin etme hakkı verilmesi gerektiği ifade edilmiştir.⁹⁴

Ermeniler, Moskova’da kurdukları veya üyesi oldukları çeşitli sivil toplum kuruluşları aracılığıyla sosyal ve kültürel faaliyetlerde bulunmaktadır. Ayrıca Moskova’da aşağıdaki Ermeni teşkilatları faaliyet göstermekte, gazete ve dergiler yayınlanmaktadır:

- Rus-Ermeni Derneğini Koruma Fonu.
- Moskova Ermenileri Topluluğu.
- Ermeni Gençlik Merkezi ‘Aregak’ (Güneş),
- Uluslararası Ermeni Öğrenciler Birliği
- ‘Yusisapayl’ gazetesi.
- ‘Armeniya i Mir’ (Ermenistan ve Dünya) ve ‘Armyanskiy Pereulok’ (Ermeni Sokağı)

Ermeni kuruluşları ve yayın organları Moskova’daki Ermeni işadamları ve akademisyenler tarafından maddi olarak desteklenmektedir. Ancak bu yardımlar sadece ekonomik destek bağlamında değil, aynı zamanda kendilerinin ekonomik ve siyasi çıkarlarını korumak için yapılmaktadır.

1980’li yılların sonlarına doğru Sovyetler Birliği’nin iç ve dış politikasında yaşanan değişikliklerden ilk kez yararlananlar da Ermeniler olmuştur. Ermeni propagandası sonucunda 1988’de Sovyet Kültürü Fonuna bağlı olarak ‘Ermeni Kültürü Dostları Cemiyeti’ kurulmuş ve Ocak 1992’de Adalet Bakanlığında ‘Ermeni Cemiyeti’ olarak resmen onaylanmıştır.

Rusya’daki ermeni diasporası hakkında araştırma yapan Zdravamislova Petersburg’daki Ermeni diasporası kuruluşunun siyasi ve doğal afetlerle ilgili olduğunu ifade etmiştir.⁹⁵ 1988’de Ermenistan’da olan deprem ve Dağlık Karabağ sorununun ortaya çıkması nedeniyle bir çok Ermeni Rusya’nın çeşitli bölgelerine özellikle Moskova, Petersburg ve Krosnodar’a göç etmiştir. Azerbaycan’dan göç eden Ermeniler yardımlaşmak amacıyla ekonomik, sosyal, kültürel ve hukuki yardım komitesini kurdular (ESKHYK).

1980’li yılların sonlarından itibaren Ermeniler dîni faaliyetlerine de ağırlık vermeye başlamıştı. 11 Eylül 1988’de Petersburg Şehir Yönetim Kurulu Halk Vekillerinin kararıyla Aziz Voskreseniya ve Aziz Katerina Kilisesi Petersburg’daki Ermeni Kilisesine verilmiştir. 8 Ekim 1988’de Eçmiadzin Kilisesinden Ezras Nersisyan Petersburg Ermeni kilisesine rahip tayin edilmiş⁹⁶ ve böylece Petersburg Ermeni Cemaati kuruluş süreci tamamlanmıştır. Petersburg’daki Ermeni kilisesi faaliyete başladıktan sonra mülteci çocuklara sosyal ve psikoloji yardım merkezi Tsitsernak (Kırlangıç) kurulmuştur.

Petersburg Ermeni diasporası iki yönde faaliyet göstermektedir.

- Kilisenin kontrolünde dini ayinler ve merasimler düzenlenmiş, Kilise cemiyetine bağlı pazar günü okulu, kütüphane, gençler birliği ve gaziler birliği faaliyete başlamıştır. Onlar sadece Ermenilerin sorunlarıyla değil, aynı zamanda şehir sorunları ile de ilgilenmektedir. Örneğin, Petersburg Ermeni kilisesinin ekmek fabrikası 1995’den itibaren Vasileostravski bölgesinde çocuk bakım evine karşılıksız olarak ekmek vermektedir.⁹⁷

⁹⁴ **Azg**, 5 Aralık 2000

⁹⁵ Zdravamislova. A. E, **Paradigmı zapadnoy soçologii obşestvennix dvijenii**, SPb., Moskova 1993. s. 80.

⁹⁶ Çikadze, Elena Çikadze, Armyane Peterburga: Ot Obşestvennogo Dvijeniya k Obşinnım İnstitutam, **Planeti Diaspori**, Moskova, No 1-2,s. 204.

⁹⁷ **Erkramas**, Nisan, Mayıs, 2000. No: 5.

- Petersburg Ermeni Cemiyeti (PEC) diğer Ermeni kuruluşlarından farklı olarak sosyal, siyasal ve kültürel alanda değil, Rusya’da yaşayan Ermenilerin hak ve hukuklarının korunması üzerine çalışmaktadır. PEC, 1992’de kurulduğu zaman ekonomik nedenlerle göç eden Ermenilere iş bulma ve barınma konusunda yardım etmiştir. Ancak daha sonra bu yardımlar yapılması nedeniyle ciddi sorunlarla karşılaşmayan Ermenilerin göç etmesinde artış görüldüğü için yardım durdurulmuştur.

PEC’in maliye yardımları ile Avatamk (İnanç) aylık gazetesi ve haftada bir kez olmak üzere Ermenice Nairi radyosu yayınlanmaktadır. Ermeni diasporasının en büyük başarılarından biri de 13 Eylül 1999’da Petersburg üniversitesinin doğu dilleri fakültesinde Ermeni dili fakültesinin açılması olmuştur.⁹⁸

Ermeni diasporasının etkili olduğu bölgelerden biri de Rusya’nın güneyinde yerleşen Krasnodar bölgesidir. Burada 140 bin Ermeninin yaşadığı bildirilmektedir.⁹⁹ Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra Krasnodar’da yaşayan Ermeniler ciddi bir şekilde örgütlenmeye başlamış, Krasnodar Ermeni Kültür Topluluğu’ kurulmuştur.¹⁰⁰ KEKT kültür faaliyetlerinin yanı sıra bu bölgede yaşayan Ermenilerin birlik ve beraberliğini sağlamak, Ermenistan ve dünyadaki Ermeni diasporasının faaliyetleri ve sözde Ermeni soykırımı konusunda bölge halkına yönelik propaganda yapmayı amaçlamıştır. Örneğin, 1878 Türk-Rus savaşının 120. yıl kutlamaları organizasyon çalışmalarına KEKT da katılmıştır. Ermeni diasporası Rusya’da yaşayan Kürtlerle işbirliği imkanlarını da değerlendirmeye çalışmıştır. Bunun en önemli nedenlerinden biri de Türkiye’ye karşı yaptıkları propaganda faaliyetleri için onları araç olarak kullanmıştır. Ermeni diasporası sözde soykırım propagandasının yanı sıra Kürtlerin Türkiye’ye yönelik faaliyetlerini savunmuştur.

Rusya’nın güneyinde Ermenilerin yoğun olarak yaşadığı bölgelerden biri de Kuban eyaletidir. Ermeniler XIX. yüzyılın sonu XX. yüzyılın başlarından itibaren Kuban’a yerleşmeye başlamıştır.¹⁰¹ Sovyetler Birliği zamanı Kuban Ermenilerinin sosyal ve kültürel teşkilatları yoktu. Ancak 1990’lı yıllardan sonra Kuban Ermenileri de kilisesinin çatısı altında teşkilatlanmış, diaspora kuruluşları kurmuş ve lobi faaliyetlerine başlamıştır.

1990’lı yılların sonlarına doğru Rusya’nın kuzey bölgelerinde de Ermeniler teşkilatlanma sürecini başlatmış ve Çelyabinsk’te 1997’de ‘Kurunk’ (Turna) Ermeni teşkilatını kurulmuştur. Rusya’nın güneyinde yaşayan Ermeniler, kuzeyde yaşayan Ermenilere göre daha iyi örgütlenmiş ve daha ciddi faaliyette bulunmuştur. Bunun birkaç nedeni vardır.

-Güneyde yaşayan Ermeniler daha XVIII-XIX. yüzyıllardan itibaren buraya göç etmiş, vatandaşlık statüsü almış ve genellikle toplu halde yaşamıştır.

-Güney bölgelerde yaşayan Ermeni nüfusu daha yoğundur ve diaspora kuruluşları birbiri ile her zaman temasta olmuştur.

-Ekonomik nedenlerle kuzeye göç eden Ermeniler daha çok ticaretle uğraşmakta ve lobi faaliyetlerine katılmamıştır.

Rusya’daki Ermeni diasporası mali açıdan Avrupa ve ABD Ermeni diasporası kadar zengin olmasa da iki ülke arasındaki siyasi, ekonomik ve kültürel ilişkilerin geliştirilmesi yönünde ciddi faaliyette bulunmuştur. Diaspora temsilcileri Rusya devlet yöneticileri ile işbirliği yaparak lobi çalışmalarına başlamış, Rus işadamlarının Ermenistan’a yatırım

⁹⁸ Ermeni Cemaati Tarihi: Daha geniş bilgi için bkz: <http://artsakh.al.ru/obshina.htm>.

⁹⁹ **Azg**, 17 Nisan 2001.

¹⁰⁰ **Erkramas**, Ocak 1998, No: 1

¹⁰¹ **Erkramas**, Şubat 1999, No: 2.

yapmaları için Ermenistan’a geziler düzenlenmiş ve sosyal, psikolojik ve kültürel bütünlüklerini korumak için çeşitli sivil toplum kuruluşu ve dernek kurmuştur.

XII. Rusya’nın Dağlık Karabağ Sorununa Yaklaşımı ve Arabuluculuk Girişimleri

a) Dağlık Karabağ Sorununun Ortaya Çıkışı

Dağlık Karabağ Savaşı’nda Rusya’nın izlediği politikaya değinmeden önce sorunun tarihsel arka planına kısaca değinmekte fayda vardır.

Ermenistan ve Azerbaycan arasında savaşa neden olan Dağlık Karabağ sorununun temelleri 1918’de atılmıştır. 1917 Bolşevik devriminden sonra Rusya’nın Kafkasya’dan çekilmesi üzerine 1918 yılı 27 Mayıs’ta Gürcistan, 28 Mayıs’ta ise Azerbaycan ve Ermenistan bağımsızlıklarını ilan etmiştir.¹⁰² Dağlık Karabağ sorunu da bu tarihten itibaren başlamıştır. 1918 yılı sonlarına doğru Karabağ Ermenileri Azerbaycan hükümetine karşı ayaklanmışlar. Ancak 15 Ağustos 1919’da toplanan Karabağ Ermenileri 7. Kurultayı, Azerbaycan yönetiminin atadığı geçici genel vali Sultanov’la yaptıkları anlaşma gereğince bir ortak konsey kurulmuş ve Karabağ’ın yönetimini bu konseye havale edilmiştir.¹⁰³

28 Nisan 1920’de Azerbaycan Bolşevikler tarafından işgal edildikten sonra Dağlık Karabağ sorunu yeniden gündeme gelmiş ve Ermenistan-Azerbaycan arasında konuya ilişkin ciddi anlaşmazlıklar yaşanmıştır. Bu dönemde Karabağ Ermenilerinin ayrılıkçı faaliyetlerinin önü alınmış ve Karabağ Azerbaycan’ın ayrılmaz bir parçası olarak kabul edilmiştir. Ancak Aralık 1920’de Ermenistan’da Bolşevikler iktidara geldikten sonra Ermenistan hükümetinin baskıları sonucunda Rusya Karabağ konusunda görüşlerini değiştirmiş, 1920’de Kafkasya Komünist (Bolşevik) Parti Merkez Komitesi Karabağ’a özerklik statüsü verilmesi şartıyla Azerbaycan’a bağlı kalmasını onaylamış ve Mayıs 1923’te Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi kurulmuştur.¹⁰⁴ Bu tarihten sonra zaman zaman Ermen Kilisesi ve aydınları Dağlık Karabağ konusunu gündeme taşımalarına rağmen, başarılı olamamışlardır.¹⁰⁵

b) 1980’li Yılların Sonu: Dağlık Karabağ Sorununun İkinci Döneminin Başlaması

1980 yılı sonlarından itibaren Karabağ Ermenileri ekonomik sorunları ön plana çıkararak, Azerbaycan hükümetini suçlamış, Ermenilerin hak ve özgürlüklerinin kısıtlandığını iddia ederek Karabağ’ın Ermenistan’a birleştirilmesi için Moskova’ya toplu dilekçeler

¹⁰² Oganisyan, **Vek Borbi**, s. 215.

¹⁰³ Cemalettin Taşkiran, **Geçmişten Günümüze Karabağ Meselesi**, Ankara, 1995, Genelkurmay Yayınevi, s. 240.

¹⁰⁴ Mityayev. V. G, ‘Karabaxskiy Konflikt v Kontekste Mejdunarodnih Otnoşenii,’ Der: Kojokina E. M, **Armenia: Problemi Nezavisimogo Razvitiya**, s. 488.

¹⁰⁵ Ermenistan Komünist Partisi Genel Sekreteri Arutyunov 1945’te Stalin’e mektup yazarak Karabağ’ın Ermenistan’a verilmesini istemiştir. Stalin, bu konuyla ilgili Azerbaycan KP GS Bağirov’un da görüşlerini almayı uygun bulmuş, Bağirov ise buna karşı olmadığını ancak bu durumda Dağıstan ve Gürcistan’da Azerbaycan Türklerinin toplu halde yaşadıkları bölgelerin de Azerbaycan’a verilmesi gerektiğini dile getirmiştir. Ermeniler bu koşullar altında Karabağ’ın Ermenistan’a verilmesinin bir anlamı olmadığını anlamış ve konuyu bir dönem gündeme taşımamıştır. Bu konuda ikinci bir gelişme 1964’de yaşanmış, Mikoyan Khruşev’e müracaat ederek, Kırım’ın Ukrayna’ya verildiğini örnek göstererek Karabağ’ın da Ermenistan’a verilmesini talep etmiştir. Khruşev ise cevabında ‘Size Dağlık Karabağ’dan Ermenistan’a taşınmamız için 24 saat ve 12 bin askeri kamyon vermeye hazırım’ demiştir. Hatem Cabbarlı, ‘Geçmişten Günümüze Ermenistan’da Azerbaycan Türkleri,’ **Ermeni Araştırmaları** dergisi, Ankara, Aralık 2001-Ocak, Şubat 2002, Sayı: 4, s. 139.

göndermeye başlamıştır.¹⁰⁶ 1 Aralık 1987 ve 5 Ocak 1988 tarihleri arasında Karabağ Ermenileri Moskova'ya temsilciler göndererek Ermenistan'a birleşmek taleplerini bir daha yenilemiştir. Şubat ayında ise Ermeniler Moskova'ya giden temsilcileri desteklemek için miting ve toplantılar düzenlemeye başlamıştır. Ermenistan Yazarlar Birliği üyesi Zori Balayan ve Silva Kaputikyan'ın da katıldığı heyeti Moskova'da kabul eden Gorbaçov Ermenilerin taleplerini olumlu karşılamıştır.¹⁰⁷

1987 yılı sonlarından itibaren Ermenistan'da *Karabağ Hareketi*, Karabağ'da ise *Miatsum (Birleşme)* ve *Krunk (Turna)* teşkilatları miting ve gösteriler düzenleyerek Moskova'ya karşı baskı uygulamaya başlamıştır. 20 Şubat 1988'de Özerk Bölge Sovyeti (ÖBS) Azerbaycan'dan ayrılarak Ermenistan'a birleşmek konusunda karar almış ve her iki devletin Yüksek Sovyet'inden bu kararı onaylamalarını talep etmiştir.¹⁰⁸ 17 Mart'ta ÖBS, Ermenistan Yüksek Sovyeti Presidyumu'na (Başkanlık Divanı, YSP) müracaat ederek, Karabağın Ermenistan'a birleştirilmesi taleplerini kabul edilmesini istemiştir. Ermenistan YSP 15 Haziran'da bu talebi kabul etmiş ve Sovyetler Birliği Yüksek Sovyeti Presidyumu'na yazılı şekilde müracaat ederek bu konunun halledilmesini istemiştir. Ertesi gün Azerbaycan YSP Ermenilerin aldığı bu kararın geçersiz olduğu hakkında karar kabul etmiş, SSCB Anayasasını 78. maddesine dayanarak (*Her hangi bir Sovyet Cumhuriyetinin sınırı onun razılığı olmadan değiştirilemez*) ÖBS'nin aldığı bu kararın hukuki geçerliliğinin olmadığını savunmuştur. 17 Haziran'da Azerbaycan YSP Dağlık Karabağ'ın Ermenistan'a birleştirilmesinin kabul edilemez olduğunu bildiren karar kabul etmiştir. 18 Haziran 1988'de ise Sovyetler Birliği YSP'nin aldığı kararla Dağlık Karabağ'ın Azerbaycan yönetimine bağlı kalması onaylanmış, Azerbaycan, Ermenistan ve Karabağ arasında görüşmelerin koordine edilmesi için Arkadi Volski bölgeye gönderilmiştir.

Dağlık Karabağ'da gerginliğin artması üzerine Eylül 1988'de Azerbaycan'ın Ağdam ilinde olağanüstü hal ilan edilmiştir. 1989 yılı başlarına kadar Azerbaycan hükümeti konuyla ilgili etkili politika izlememiş, olayları izlemekle yetinmiştir. Ancak Ermenistan bu dönemde propaganda araçlarını etkili bir şekilde kullanarak hem Rusya'da hem de yabancı devletler nezdinde kendisini halkı gösterebilmiştir. Özellikle ABD ve Fransa'daki Ermeni diasporası Karabağ Ermenilerinin ayrılıkçı faaliyetlerini maddi ve manevi açıdan desteklemiş ve gayri resmi olarak Ermenilerin sözcülüğünü üslenmiştir. Sovyetler Birliği YSP'nin 12 Ocak 1989'da aldığı karar gereğince Dağlık Karabağ'da Özel Yönetim Şekli uygulanmaya başlanmıştır. Bu amaçla Volski liderliğinde bir komite kurulmuş ve bölgenin yönetimi direk olarak Moskova'ya verilmiştir.¹⁰⁹ Sovyetler Birliği YSP aldığı karar gereğince bölgede bulunan jandarma ve İçişlerine bağlı ordu birlikleri Karabağ'ın Azerbaycan yönetimine bağlı kalmasını sağlamaya çalışmıştır. 1991 yılı sonuna kadar olayların karşısı alınmamış, aksine çatışmalar giderek daha da şiddetlenmiştir. Ağustos 1991'de Azerbaycan, Eylül'de ise Ermenistan bağımsızlığını ilan etmiş ve Aralık'ta SSCB resmen dağılmıştır. Bu tarihte olayların yönünü değiştiren en önemli olaylardan biri de Karabağ ÖBS ve Şaumyan İl

¹⁰⁶ 25 Mart 1988'de SSCB Sosyal Kalkınma Bakanı Vladimir Lahtin Karabağ'daki gelişmeler üzerine İzvestiya gazetesine verdiği bir demeçte Dağlık Karabağ'da konut inşaatının Azerbaycan'ın diğer bölgelerine göre 1.4 defa fazla olduğunu ve ekonomini diğer alanlarında aynı durumun söz konusu olduğunu vurgulamıştır. Daha geniş bilgi için bkz: Pompeyev, **Krovaviy Omut...**, s. 42.

¹⁰⁷ Gorbaçev Ermenilerin, Dağlık Karabağ'da Ermenice radyo ve televizyon programlarının yayımlanmasını, Karabağ'daki kültür, sanat ve eğitim merkezlerinin yönetiminin Ermenistan'a devredilmesini ve Şuşa'daki Ermeni kilisesinin tamir edilmesi talep etmiştir. Oganisyan, **Vek Borbi**, s. 567.

¹⁰⁸ Oganisyan, **Vek Borbi**, s. 595, Nagorniy Karabakh, İstoričeskaya Stranitsa, Erivan, 1988, s. 60.

¹⁰⁹ Mityayev, **Karabaxskiy Konflikt v Kontekste...**, s. 490.

Sovyetinin 2 Eylül 1991’de Dağlık Karabağ’ın Azerbaycan’dan ayrılması ve Dağlık Karabağ Cumhuriyetinin kurulması hakkında aldıkları karar olmuştur. Bu kararın alındığı dönemde Karabağ Ermenilerini savunan Ermenistan muhalefet liderleri iktidara gelmiş ve ülkeyi yönetmeye başlamışlardı. Ermenistan muhalefeti iktidara geldikten sonra Karabağ Ermenilerinin bağımsızlıklarını ilan etmeleri üzerine bölgenin Ermenistan’a birleştirilmesini değil, bağımsızlığını savunmuştur. Sovyetlerin dağılmasından sonra Azerbaycan’ın Karabağ sorununu kesin olarak çözmeye imkanlarına sahip olmasına rağmen, iç politikada yaşanan çekişmeler ve iktidar uğruna verilen mücadele buna engel olmuştur. Vezirov ve Mütallibov Azerbaycan devleti ve halkının çıkarlarından çok Rusya’nın çıkarlarını dikkate aldığı için bu sorunu halledememiştir. Ermeniler Sovyetlerin dağılmasından sonra bölgede konuşlanan jandarma birlikleri ve Hankendi’nde bulunan 366. Rus Motorize Alayı’nın askerleri ile birlikte düzenledikleri silahlı saldırılarla Karabağ’da çok sayıda yerleşim merkezinin kontrolünü ellerine almayı başarmıştır. Ermeniler, daha 1980’li yılların sonlarından itibaren Sovyetlerin dağılma ihtimalini göz önünde bulundurarak silahlı mücadele için hazırlanmıştır. Dağlık Karabağ Savunma Komitesi Başkanı ve şimdi Ermenistan Devlet Başkanı görevinde bulunan Robert Koçaryan konu ile görüşlerini şu şekilde açıklamıştır. ‘1989 yılı sonlarına doğru Sovyetlerin dağılma sürecinde olduğunu biliyorduk. Bu durum da Azerbaycan karşısında yalnız kalacağımızı bildiğimiz için kendimizi savunmanın tek yolunun silahlı birlikler kurulmasının olduğuna karar verilmiştir.’¹¹⁰

c) Rusya’nın Yaklaşımı ve Arabuluculuk Girişimleri

Daha Sovyetler Birliği dağılmadan 21 Eylül 1991’de Boris Yeltsin ve Nursultan Nazarbayev Karabağ sorununun çözümü için Azerbaycan ve Ermenistan’ı ziyaret ederek taraflar arasında arabulucu olma teklifini ileri sürmüştür. Görüşmeler Yeltsin, Nazarbayev, Mütallibov, Levon Ter-Petrosyan, Karabağlı Ermeni ve Azerbaycanlı temsilcilerden kurulmuş bir heyetin katılımı ile 23 Eylül 1991’de Jeleznovodsk’ta başlanmıştır.¹¹¹ Toplantı sonrası yayınlanan bildiride; SB Savunma Bakanı ve İçişlerine bağlı ordu birliklerinden başka bölgede bulunan bütün silahlı birliklerin sorunlu bölgelerden çıkarılması, mültecilerin aşamalı şekilde geri dönmeleri, rehine ve esirlerin geri verilmesi, demiryolu, havayolu, karayolunun açılması, haberleşme ve iletişim ağının yeniden kurulması konusunda anlaşma sağlandığı ifade edilmiştir.¹¹²

Anlaşmaya göre Kazakistan ve Rusya’nın yetkili temsilcilerinden oluşan grup taraflar arasında görüşmelerin devam etmesini sağlayacak, ateşkesin uygulanmasını denetleyecek, sorunlu bölgelerde yaşayan vatandaşların can güvenliğinin korunmasına çalışacak ve yerel silahlı grupların silahsızlandırılmasını sağlayacaktı. Ancak Jeleznovodsk Anlaşması bölgeye barışı ve güvenliği getirmekte yetersiz kalmıştır. Ermenistan anlaşma imzalanan günden itibaren Azerbaycan ile sınır bölgelere saldırmış, Karabağ’da çatışmalara ara verilmemiştir. Ekim 1991’de bölgeye gelen Kazakistan ve Rusya gözlemcileri küçük gruplara ayrılarak kasaba ve köyleri gezerek durumu yerinde incelemiş, rehin alınan vatandaşların serbest bırakılmasına yardımcı olmuştur. Rusya’nın bu girişimi bölgede bir dönem güvenliğin sağlanmasına yardımcı olsa da ciddi bir başarı sağlayamadı. Her şeyden önce bu devlet bazında değil, Yeltsin ve Nazarbayev’in özel girişimleri ile başlanan bir arabuluculuk

¹¹⁰ Segodnaya (Gazete), 21 Ocak 1994.

¹¹¹ Fahrettin Çiloğlu, **Rusya Federasyonu’nda ve Transkafkasya’da Etnik Çatışmalar**, İstanbul, Sinatle, 1998, ss. 151-152.

¹¹² TASS Haber Ajansı, 24 Eylül 1991.

olmuştur. Bu devlet temsilcilerinin hazırladıkları belli başlı bir çözüm önerisi yoktu ve aldıkları kararlar yaptırım gücüne sahip değildi. SSCB'nin çökmesinin ardından Rusya sorunla daha ciddi bir şekilde ilgilenmeye başlamıştır. Nitekim, Ocak 1992'de Moskova'nın teşebbüsü ile Azerbaycan ve Ermenistan Dışişleri Bakanları görüşmüş ve 20 Ocakta Jeleznovodsk anlaşmasının tekrarı olan anlaşma imzalanmıştır. Rusya bir taraftan arabulucu rolünü oynamaya çalışsa da diğer taraftan Ermenistan'a silah yardımı yapmakta ve Hankendi'nde konuşlanan 366. Motorize Alayın subay ve askerlerinin Azerbaycan'a karşı askeri operasyonlara katılmalarına göz yummuştur. Bu tutum Rusya'ya olan güveni sarsmış, özellikle Şubat 1992'de Ermenistan silahlı birlikleri tarafından gerçekleştirilen Hocali katliamına Rusya'nın 366. Motorize Alayı askerlerinin de katılmasına Azerbaycan sert tepki göstermiştir.

Azerbaycan Halk Cephesinin Mayıs 1992'de iktidarı ele geçirdikten sonra Rusya karşıtı politika izleyerek, Azerbaycan'da konuşlanan Rus askeri üslerinin çıkarılması için baskı uygulayınca bunun sonuçları hemen Karabağ Savaşına yansımıştır. 25 Mayıs 1993'de Rusya Azerbaycan'da konuşlanan askeri üslerini geri çekmiştir.¹¹³ Özellikle bu tarihten sonra Ermeni ordusu sıralarında savaşa katılan profesyonel Rus subay ve askerlerinin yardımı sonucunda Azerbaycan topraklarının işgal edilmesi daha da hızlanmıştır. Bu durum karşısında Rusya'nın arabuluculuk teklifine sıcak bakmayan Elçibey iktidarı 1992 sonlarında cephedeki durumu göz önüne alarak barış görüşmeleri için Rusya'nın aracı olmasını kabul etmeye mecbur kalmıştır.

Rusya'nın arabuluculuğu ile 27 Ağustos 1992'de Alma Atı'da Azerbaycan, Ermenistan ve Karabağ temsilcilerinin imzaladığı memorandum sonuçsuz kalmıştır. Nisan 1993'te Rusya Savunma Bakanının arabuluculuğu ile taraflar Soçi'de biraraya gelerek ateşkes anlaşması şartlarını görüşmeye başlamıştır. Görüşmeler devam ederken Ermenistan ordusunun Mardakert ve Kelbecer illerine saldırıları devam etmiştir. Ermenistan, saldırıların durdurulması ve 9 Nisan'dan itibaren ateşkesin sağlanması konusunda Rusya'nın talebini kabul etmiş, Azerbaycan ise işgal edilmiş illerin geri verilmesini şart olarak ileri sürmüştür. Bu şartlar altında taraflar anlaşmamış ve çatışmalar devam etmiştir.

Sovyetler Birliğinin dağılmasından sonra uluslararası örgütler de arabulucu rolünü üstlenmeye çalışmıştır. Azerbaycan ve Ermenistan 30 Ocak 1992'de AGİT'e (Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı) üye olduktan sonra her iki ülkede durumun yerinde incelenmesi ve tekliflerin hazırlanması için AGİT Yüksek Görevli Şahıslar Komitesi temsilcileri bölgeye göndermiştir. Yüksek Görevli Şahıslar Komitesi'nin 27-28 Şubat 1992'de Prag'da yapılan toplantısında Karabağ'ın Azerbaycan'a ait olduğunu onaylayan belge kabul edilmiş ve sorunun barışçıl yollarla çözülmesi önerilmiştir.¹¹⁴

AGİT'e üye ülkelerin Dışişleri Bakanlarının 23-24 Mart 1992'de Helsinki'de yapılan toplantıda Karabağ konusu da müzakere edilmiş ve Minsk'te ABD, Rusya, Türkiye, Fransa, İtalya, Almanya, Çek Cumhuriyeti, Slovakya, Beyaz Rusya, İsveç, Azerbaycan ve Ermenistan temsilcilerinin katılımı ile Barış konferansının toplanması hakkında karar kabul edilmiştir.¹¹⁵ AGİT'in konuya müdahil olmasından sonra Rusya'nın Karabağ konusunda tek başına

¹¹³ Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. Nazim Cafersoy, **Eyalet Merkez Düzeyinden Eşit Statüye: Azerbaycan-Rusya İlişkileri**, ASAM Yayınları 2000, Ankara Çalışmaları Dizisi No 1, ss. 13-14. Mityayev, **Karabaxskiy Konflikt v Kontekste...**, s. 504.

¹¹⁴ Elçin Ahmedov, **Ermenistan'ın Azerbaycan'a Saldırması ve Uluslararası Örgütler**, Bakü 1998, s. 12.

¹¹⁵ CSCE. **First Additional Meeting of the Council. Helsinki**, 24 Mart 1992.

arabuluculuk faaliyetinin zayıflamasına rağmen, hem Minsk Grubu çerçevesinde hem de Azerbaycan ve Ermenistan ile iki taraflı görüşmelerde sorunun çözümü için girişimlerini devam ettirmiştir. Rusya Minsk Grubu ve Azerbaycan ile görüşmeler çerçevesinde Azerbaycan'ın daha çok taviz vermesini öngören projeler ileri sürmüştür. Nitekim, 9-11 Eylül 1993'te Minsk Grubu'nun Moskova toplantısında Azerbaycan Dağlık Karabağ Ermenilerini taraf olarak kabul etmeye zorlanmıştır.¹¹⁶ Azerbaycan ve Ermenistan Savunma Bakanlarının 16-17 Mayıs 1994'te Moskova'da düzenlenen toplantısında Rus ordusunun barış gücü statüsünde cephe hattına yerleştirilmesi konusunda görüş birliğine varılsa da son anda anlaşma imzalanmamıştır.

Boris Yeltsin iktidarı bu konuda aktif politika izlemese de Mart 1999'da devlet başkanı seçilen Vladimir Putin 9-11 Ocak 2001 tarihinde Azerbaycan'a yaptığı resmi ziyaret sırasında Karabağ konusunda Rusya'nın arabulucu olma isteğini yenilemiştir. Azerbaycan Milli Meclisi'nde yaptığı konuşmada Karabağ barış görüşmelerine de değinen Putin, '*Rusya Federasyonu'nun Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü tanıdığını, ancak bu konunun çözümünün Azerbaycan ve Ermenistan'ın doğrudan görüşmeleri çerçevesinde mümkün olabileceğini*' ifade etmiştir.¹¹⁷ Putin Karabağ sorununun çözümü için Rusya'nın önerdiği barış projesinde 'kazanan' ve 'kaybeden' tarafın olmayacağını ve adil bir barışın sağlanması için her şeyin yapılması gerektiğini ifade etmiştir.¹¹⁸

Putin'in bu açıklamalarına rağmen, Rusya Karabağ sorununun çözümü için istekli olmamıştır. Bu sorunun çözülmesinin Kafkasya'daki etkinliğinin azalmasına neden olacağını bilen Rus yöneticiler sorunu 'barut kokusu gelmeyecek' bir şekilde gündemde tutmayı hedeflemiştir. Ermenistan'ı Azerbaycan ve Türkiye tarafından tehdit edildiğine inandıran Rusya, bu filli durumu Kafkasya'da varlığını devam ettirmek için en önemli neden olarak görmektedir. Sorunun barışçıl yollarla çözülmesi gerektiğini çeşitli vesilelerle ifade eden Rusya, bunu müteakiben Ermenistan'a Taşkent anlaşması dışında 1993-1996 yılları arasında karşılıksız olarak toplam 1 milyar Dolarlık silah vermiştir. Rusya, 300 yıllık süreçte Kafkasya'da kazandığı sosyal, ekonomik, siyasi ve kültürel varlığını büyük bir ölçüde kaybetmesi ile barışamamakta ve bu konumunu geri kazanmak için Ermenistan'ı kullanmaktadır.

¹¹⁶ Mityayev, **Karabaxskiy Konflikt v Kontekste...**, s. 512.

¹¹⁷ Sinan Oğan ve Hasan Kanbolat, 'Kafkasya Terazisi'nde Yeni Dengeler: Putin'in Azerbaycan Ziyareti,' **Stratejik Analiz**, Sayı: 10. Şubat 2001, s. 37.

¹¹⁸ **Bizim Asır**, 13 Ocak 2001.

XIII. Sonuç

Sovyetler Birliğinin dağılmasından sonra bağımsızlığını ilan eden Ermenistan bağımsızlık sürecinde kısa bir süre Rusya karşıtı politika izlese de daha sonra Rusya ile ilişkilerine önem vermiş, özellikle ekonomik ve askeri desteğine ihtiyaç duymuştur. Ancak bölge devletlerinden Azerbaycan ve Gürcistan Rusya'nın kontrolünden çıkarak batı yanlısı politika izlemiş, demokratik değerlere önem vermiş ve uluslararası sisteme entegre olmak için girişimlerde bulunurken, Ermenistan siyasi elitine Ermeniler ve Ermenistan'ın Rusya'nın desteği olmadan varlığına devam edemeyeceği görüşü hakim olmuştur. Ermenilerin bu görüşü benimsemelerindeki en önemli etkenler; bağımsızlık sonrası ciddi ekonomik sorunlarla karşılaşması, Dağlık Karabağ Savaşı'na başlamaları, Türkiye'ye yönelik toprak iddiasında bulunmaları ve sözde soykırım propagandası ve komşu devletlerin toprakları hesabına genişleme politikaları ile açıklanabilir. 1980'li yılların sonlarından itibaren genişleme politikasını uygulamaya başlayan Ermenistan bölge istikrarını ve güvenliğini ciddi şekilde tehdit etmiştir. Azerbaycan ve Gürcistan'ın BDT'ye üye olmalarına rağmen, Rusya ile ilişkilerinde mesafeli davranarak, ekonomik ve siyasi açıdan Rusya'ya olan bağımlılıktan kurtulmaya çalışmış, Ermenistan ise tam karşıt bir politika izleyerek kendisini Kafkasya'da gelişen ekonomik ve siyasi gelişmelerin dışına itmiştir. Ermenistan batı sermayesinin bölgeye gelmesinden sonra ciddi anlamda bir canlılık kazanan bölge ekonomisinin avantaj ve fırsatlarını iyi değerlendirememiştir.

1991'de Ermenistan'ın ilk devlet başkanı seçilen Petrosyan yönetimi, Karabağ Savaşı ve Türkiye'den algıladığı tehdit nedeniyle Rusya ile askeri ve siyasi işbirliğine öncelik vermiş, Rus ordusunun ülkede konuşlanması için bir dizi anlaşmalar imzalamıştır. 1996 yılına kadar Rusya ile askeri ve ekonomik işbirliğinin gerekliliğine inanan Petrosyan, daha sonra Rusya ile yaptıkları işbirliği sonucunda bölgesel ve uluslararası gelişmelerin dışında kaldıkları kanaatine varmış ve Rusya ile ilişkilerinin gözden geçirilmesi gerektiğine inanmış, ancak Rusya'nın muhalefeti desteklemesi ve baskısı sonucunda istifa etmek durumunda kalmıştır.

1998'de devlet başkanı seçilen Koçaryan, Petrosyan yönetiminin son dönemlerinde ciddi sorunlar yaşadığı Rusya ile ekonomik, askeri ve siyasi ilişkilerini hızlı bir şekilde geliştirmeye çalışmıştır. Petrosyan döneminde Rusya ile imzalanmış askeri ve ekonomik anlaşmalar yenilenmiş veya süresi uzatılmıştır. Özellikle Dağlık Karabağ konusunda Rusya'nın siyasi ve askeri desteğini alan Ermenistan, Rusya'nın bütün isteklerini kabul etmek zorunda kalmıştır. Özellikle Rusya'ya olan enerji bağımlılığı Ermenistan'ın Rusya karşısında manevra etme alanını oldukça sınırlamıştır. Rusya'ya olan borcunu ödeyemeyen Ermenistan ülke için stratejik önem taşıyan sivil ve askeri-sanayi tesislerini Rusya'ya devretmek zorunda kalmıştır. Rusya ve Ermenistan, ilişkilerini stratejik olarak nitelendirse de Rusya zaman zaman Ermenistan'a doğalgaz ve petrol vermeyi belirli sürelerle durdurmuş, vergilendirmede yaşanan sorunlar nedeniyle iki ülke arasındaki ticareti sınırlamıştır.

Ermenistan ve Rusya'nın çeşitli vesilelerle dile getirdikleri stratejik işbirliği Ermenistan'dan daha çok Rusya'nın çıkarlarına hizmet etmektedir. Rusya, Ermenistan'ı bölgedeki askeri üssü, Azerbaycan ve Gürcistan'a baskı aracı olarak kullanmaktadır. Ermenistan 1991'den itibaren bölge devletleri ile olan tarihi sorunlarını gündeme taşıyarak kendisini yalnızlığa itmiş ve dış politikasında Rusya'ya özel bir ayrıcalık tanımıştır.

Yaklaşık iki milyon Ermeninin Rusya'da yaşaması da Ermenistan'ın Rusya'ya bağımlı kalmasını sağlamaktadır. Zira bu göçmen kitlesi hem Ermenistan'a ciddi miktarda kaynak

aktarmakta hem de Rusya’da lobi çalışmaları yapmaktadır. Rusya’daki Ermeni diasporasının devlet yöneticileri üzerinde ciddi etkisinin olduğu söz konusu olmasa da özellikle Dağlık Karabağ ve Türkiye karşıtı konularda başarılı sonuçlara ulaşmışlardır.

Dağlık Karabağ Savaşı’nda Rusya’nın Ermenistan’a destek vermesi ve Rusya’nın Karabağ Ermenilerinin fiili bağımsızlığının tek garantörü olduğunu bilen Ermenistan yöneticileri Rusya ile ilişkilerini kopararak son 15 yılda elde ettikleri siyasi ve askeri başarılarını tehlikeye düşürmek istememektedir. Rusya ile yaklaşık 300 yıllık bir işbirliği tarihine sahip Ermenistan’ın kısa sürede Rusya’nın siyasi, ekonomik ve askeri etkisinden kurtulması mümkün değildir. Ermenistan’ın bağımsızlık sonrası şekillenen dış politikasına dikkat edildiğinde Petrosyan iktidarının son yıllarında Rusya’nın etkisinden kurtulma çabalarının olmasına rağmen, Koçaryan ikili ilişkilerin geliştirilmesine çalışmış, Ermenistan’ın ekonomik, siyasi ve askeri politikasında Rusya’ya özel bir yer vermiştir. Ermenistan’ın bağımsızlık sonrası dış politikasını analiz ederken Rusya’nın bu özelliğini uzun zaman kaybetmeyeceği görülmektedir.

EK 1

Ermenistan’da 102. Rus Askeri Üssüne Bağlı Olarak Konuşlanan Askeri Birliklerin Numaraları ve Yerleştikleri Adresler.

Sıra numarası	Askeri üslerin numarası	Yerleştiği bölge
1	Askeri üs No1	Gümrü, Büyük Kale
2	Askeri üs No 2	Gümrü, Kirpiç sok.
3	Askeri üs No 3	Gümrü, Kars yolu
4	Askeri üs No 5	Gümrü, Bulvar sok.
5	Askeri üs No 6	Gümrü, Çerkesdzor sok.
6	Askeri üs No 8	Gümrü, Şirakaçi sok.
7	Askeri üs No 9	Gümrü, Ozanyan sok/1
8	Askeri üs No 5	Gümrü, Plehanov sok/20
9	Askeri üs No 21	Gümrü, Sverdlov sok/222
10	Askeri üs No 16	Gümrü, Kamo sok/46
11	Askeri üs No 56	Gümrü, Bulvar sok.
12	Askeri üs No 57	Gümrü, Bulvar sok.
13	Askeri üs No 1	Ahuryan ili, Ovuni köyü
14	Askeri üs No 1	Ahuryan ili, Açık köyü
15	Askeri üs No 1	Ahuryan ili, Azatan köyü
16	Askeri üs No 1	Aragats ili, Kervansaray köyü
17	Askeri üs No 2	Aragats ili, Gehadzor köyü
18	Askeri üs No 1	Ahuryan ili, Ketı köyü
19	Askeri üs No 54	Erivan, Kenakeri sok/54
20	Askeri üs No 1	Eşterek/Egvard
21	Askeri üs No 41	Erivan, Orbeli sok/29
22	Askeri üs No 63	Erivan, Şiraki/24 Babayan sok/4
23	Askeri üs No 58	Erivan, Babayan sok/4
24	Askeri üs No 3	Nubaraşen kasabası
25	Askeri üs No 4	Nubaraşen kasabası
26	Askeri üs No 52	Erivan, Ayvazovski sok/13
27	Askeri üs No 60	Erivan, Arinderd çıkmazı
28	Askeri üs No 61	Erivan, Araratyan sok.
29	Askeri üs No 1	Kafan ili Ohtar köyü

Kaynak: Marat Kenjetaev, ‘Oboronnaya Promışlennost Respubliki Armeniya,’
http://cast.ru/russian/publish/1997/oct-dec/ind_app.html

Kaynakça

Kitaplar

Cemalettin Taşkiran, **Geçmişten Günümüze Karabağ Meselesi**, Ankara, 1995, Genelkurmay Yayınevi, s. 240.

Eduard Oganisyan, **Vek Borbı**, Feniks yayınevi, Münhen-Moskova 1991, I. ve II. Cilt.

Elçin Ahmedov, **Ermenistan'ın Azerbaycan'a Saldırması ve Uluslararası Örgütler**, Bakü 1998, s. 12.

Eldar İsmayılov ve.b., **Azerbaycan Tarihi**, Öğretmen Yayınevi, Bakü, 1995, s. 311.

Fahrettin Çiloğlu, **Rusya Federasyonu'nda ve Transkafkasya'da Etnik Çatışmalar**, İstanbul, Sinatle, 1998, ss. 151-152.

Gerard J. Libaridyan, **Ermenilerin Devletleşme Sınavı**, İstanbul, İletişim Yayınevi, I. Baskı, 2001, s. 24.

Manvel Sarkisyan, **Politiceskie Problemy Kavkaza i Armenii**, Ermenistan Milli ve Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayını, Erivan 1998, s. 11.

Nazim Cafersoy, **Eyalet Merkez Düzeyinden Eşit Statüye:Azerbaycan-Rusya İlişkileri**, ASAM Yayınları 2000, Ankara Çalışmaları Dizisi No 1, ss. 13-14.

Osman Metin Öztürk, **Rusya Federasyonu Askeri Doktrini**, ASAM Yayınları, Ankara 2001, Rusya-Ukrayna Araştırmaları Dizisi-2, s. 36.

Sergey Şakaryants, **Politika Postsovetsskoy Rossii Na Kavkaze i Ee Perspektivı**, Ermenistan Stratejik ve Milli Araştırmalar Merkezi Yayınları, Erivan 2001, s. 47.

Vardan Parsamyan, **İstoriya Armyanskogo Naroda 1801-1900 g**, Erivan, Hayastan Yayınevi, 1972, s. 64.

Yurii Pompeev, **Krovaviy Omut Karabakha**, Bakü, Azerbaycan Yayınevi, 1992, s. 20.

Zdravamislova. A. E, **Paradigmi zapadnoy soçologii obşestvennix dvijenii**, SPb., Moskova 1993. s. 80

Makaleler

Çikadze, Elena Çikadze, **Armyane Peterburga: Ot Obşestvennogo Dvijeniya k Obşinnim İnstitutam, Planeti Diasporı**, Moskova, No 1-2,s. 204.

Dina Malışeva, 'Problemı Bezopasnosti Na Kavkaze,'
http://www.ca-c.org/online/2001/journal_rus/cac-01/05.malishr.shtml

Edişer Hoştariya-Brosse, ‘Kavkazskiy Politiceskiy Uzel v Proşlom i Nastoyaşem,’
http://www.ca-c.org/online/2001/journal_rus/cac-05/08.kosru.shtml

İstoriya Armyanskogo Obşestva
<http://artsakh.al.ru/obshina.htm>.

Grunin. V. F, Azerbaydjan: Etot Nelegkiy Suverenitet,
<http://www.e-journal.ru/bzarub-st2-3.html>,

Gyulşen Paşayeva, ‘Sistema Regionalnoy Bezopasnosti Yujnogo Kavkaza: Mifi i Realnost,’
http://www.ca-c.org/online/2001/journal_rus/cac-01/03.pashr.shtml

Hasan Kanbolat, Gökçen Ekici, 21. Yüzyıl Başında Kafkasya’da İşbirliği Arayışları ve Ekonomik Boyutları, **Jeo Ekonomi**, Cilt: 2, sayı: 2-3, Yaz/Sonbahar 2000, ss.31-37.

Hatem Cabbarlı, ‘Bağımsızlık Sonrası Ermenistan’ın Enerji Politikası’, **Avrasya Dosyası** (Enerji Özel), Bahar 2003, Cilt: 9, Sayı: 1, ss. 250-252.

Hatem Cabbarlı, ‘Ermenistan’da 19 Şubat 2003 Tarihli Cumhurbaşkanlığı Seçimleri: Koçaryan’la Devam mı?, **Stratejik Analiz**, Sayı: 30, Ekim 2002, ss. 25-27.

Hatem Cabbarlı, ‘Geçmişten Günümüze Ermenistan’da Azerbaycan Türkleri,’ **Ermeni Araştırmaları** dergisi, Ankara, Aralık 2001-Ocak, Şubat 2002, Sayı: 4, s. 139.

İvanov, E. M, ‘Ekonomičeskoe Sotrudniçestvo Armenii s Rossiey’, Der: Kojokina E. M, **Armenia: Problemi Nezavisimogo Razvitiya**, , Moskova 1998, s. 295.

Mahmut Niyazi Sezgin, ‘Geçiş Sürecinde Ermenistan Ekonomisinin Değerlendirilmesi’, **Stratejik Analiz**, Sayı: 28, Ağustos 2002, ss. 45-53.

Marat Kenjetaev, ‘Oboronnaya Promışlennost Respubliki Armeniya,’
<http://cast.ru/russian/publish/1997/oct-dec/1.html>

Mesut H. Çaşın, ‘Ermenistan Silahlı Kuvvetleri’, **Avrasya Dosyası**, Cilt: II, Sayı:4, Sonbahar 1995-96, s. 54.

Mityayev. V. G, ‘Karabaxskiy Konflikt v Kontekste Mejdunarodnih Otnoşenii,’ Der: Kojokina E. M, **Armenia: Problemi Nezavisimogo Razvitiya**, , Moskova 1998s. 488.

Tamara Poloskova, ‘Armyanskaya Diaspora v Rossii.’ **www.armenia.ru**.

Polyakov N, Rossiya-Armeniya: Sostoyanie i Prespektivi Razvitiya Torgovo-Ekonomičeskih Otnoşenii, **Vneşnaya Torgovlya**, Moskova, 1996, No: 10-11, s. 23.

Ruben Şugaryan, ‘Stabilnost Na Kavkaze: Vosem Printsipov Regionalnogo Sotrudniçestva,’ http://www.ca-c.org/online/2001/journal_rus/cac-01/01.shugr.shtml

Sinan Oğan ve Hasan Kanbolat, ‘Kafkasya Terazisi’nde Yeni Dengeler: Putin’in Azerbaycan Ziyareti,’ **Stratejik Analiz**, Sayı: 10. Şubat 2001, s. 37.

Susanna Petrosyan, ‘Rossiya-Armenia-İran: Dialog Tsivilizatsii
http://www.ca-c.org/journal/cac05_1999/st_05_spetrosjan.shtml

Tişşenko. G, ‘Voorujennie Sil i Voennno-Političeskiy Kurs Armenii’, Der: Kojokina E. M, **Armenia: Problemi Nezavisimogo Razvitiya**, ss. 558-559.

Vardan Khaçaturyan, ‘Stanovlenie Armyanskikh Koloniy v Rossii,’ **Planeta Diaspori**, Moskova 2000, Sayı: 1-2, s. 80.

İnternet Adresleri

<http://www.karabakh.org/?id=3004&item=1>
http://www.nns.ru/analytdoc/ims/obzory/0104_18.html,
<http://www.avsam.org/gunlukbulten/>
<http://www.armenianembassy.ru/arsen.html>
<http://www.iatp.irex.am/grants/artsakh/nakhichevan.htm>
<http://www.525ci.com/2002/12/21/read.php?m=1&id=4>
<http://www.rambler.ru/db/news/msg.html?mid=1377063&s=11>
http://www.dangerdav.narod.ru/htm_files/armenianinformation.htm
www.armeniannews.narod.ru
<http://www.armenia.ru/history/history.php3?page=sinderov>
<http://www.mpa.ru:8081/analytics/issue.php?id=223>
<http://www.ln.mid.ru/ns38aceada6e44b432569e700419ef5/432569d80022146643256ac7004d095e?OpenDocument>
<http://www.mpa.ru:8081/analytics/issue.php?id=102>
<http://www.day.az/view.php?id=2077>
<http://www.parliament.am/hdoc/Laws/ru/pasht1.html>
<http://www.aviaport.ru/news/Aviation/4028.html>
<http://www.eurasia.ru/country.cgi?id=2>,
http://www.e-jurnal.ru/p_bzarub-st-12.html
<http://www.eurasia.ru/contry.cgi?d=2>
<http://www.azg.am/start.pl?lang=TR&num=2003062102>
<http://www.Armenianembassy.ru/arsen.html>
http://www.russiajournal.com/start/politics/article_67_3106.htm
<http://www.ln.mid.ru/nsrsng.nsf/6bc38aceada6e44b432569e700419ef5/432569d80022146643256c4d00326374?OpenDocument>
<http://armenianhous.org/zolyan/nf-ru/karabakh/4.html>
<http://www.ln.mid.ru/nsng.nsf/6bc38aceada6e44b432569e700419ef5/6d0413f38262e7c143256a8b002d2a6e?OpenDocument>
<http://www.president.am/rus/?folder=president&sub=biography>
<http://www.azg.am/start.pl?lang=TR&num=2003051501>
<http://lenta.ru/economy/2002/11/05armenia>
<http://www.azg.am/start.pl?lang=TR&num=2003052104>
http://www.azg.am/_TR/20020521/2002052101.shtml

http://www.azg.am/_TR/20011201/2001120104.shtml
<http://www.azg.am/start.pl?lang=TR&num=2003100805>
<http://www.azg.am/start.pl?lang=TR&num=2003100701>
<http://www.azg.am/start.pl?lang=TR&num=2003100902>
<http://www.mpa.ru:8081/analytics/issue.php?id=223>
<http://lcwb2.loc.gov>
<http://www.newspb.ru/allnews/155192/>
<http://www.azg.am/start.pl?lang=TR&num=2003100206>

Gazeteler

Azg, 18 Eylül 2001.
Azg, 5 Aralık 2000
Azg, 6 Mart 2001.
Azg, 17 Nisan 2001.
Bizim Asır, 13 Ocak 2001.
Erkramas, Nisan, Mayıs, 2000. No: 5.
Erkramas, Ocak 1998, No: 1
Erkramas, Şubat 1999, No: 2.
İzvestiya, 23 Ocak 1999.
Nezavisimaya Gazeta, 17-23 Ekim 1997.
Nezavisimaya Gazeta, 21 Kasım 2000
Nezavisimaya Gazeta, 27 Haziran 2001
Nezavisimaya Gazeta, 5 Kasım 1997.
Respublika Armenia, 29 Şubat 1996, s. 2.
Rossiyskogo Gazeta, 13 Eylül 1997.
Segodnaya, 21 Ocak 1994.

Raporlar

CSCE. **First Additional Meeting of the Council. Helsinki**, 24 Mart 1992.
Mejgosudarstvennyy Statiçeskiy Komitet, SNG, **Statiçeskiy Byulleten**, Moskova
1997, No: 4, s. 97
The Report on the Status of Women of Azerbaijan Republic, Baku, 1999, s. 51-
53.

Haber Ajansları

ARKA Haber Ajansı, 21 Kasım 2003
TASS Haber Ajansı, 24 Eylül 1991.